

ҚОРЫТЫНДЫ

ҮЕҰ секторының аймақтық портреті Орталық Азия елдерінде әлеуметтік-экономикалық дамуға қатысатын ұйымдардың әртекті, бірақ маңызды секторы қалыптасқанын көрсетеді. ҮЕҰ-дар атаулылықты (адресілікті), сенімді, сараптаманы, осал топтармен өзара іс-қимылды және адамдардың мұқтаждықтарын мемлекеттің, донорлардың, бизнестің және жергілікті қауымдастықтардың мүмкіндіктерімен байланыстыру қабілетін талап ететін салаларда жұмыс істейді.

Кейінгі талдау үшін сектордың үш ерекшелігін ескеру маңызды. Біріншіден, тіркелген ұйымдардың саны әрдайым нақты белсенді қызмет көлемін көрсете бермейді. Екіншіден, ҮЕҰ көбінесе бірнеше функцияны қатар орындайды: қызмет көрсету, құқықтарды қорғау, сараптамалық талдау, шешім қабылдау үдерісіне қатысу және қауымдастықтармен жұмыс. Үшіншіден, әр елде ҮЕҰ-дың қосқан үлесі әртүрлі арналар арқылы есепке алынады – статистика, мемлекеттік бағдарламалар, әлеуметтік қызметтер, сараптамалық қатысу, қоғамдық мониторинг, жергілікті бастамалар және бенефициарларға тікелей қолдау арқылы.

4. ҮЕҰ үлесін бағалаудың елдік модельдерінің типологиясы

Сонымен бірге, Өзбекстан үшін ҮЕҰ-ларды қолдау инфрақұрылымының дамуы ғана емес, сектордың формалды институционалдануы мен оның қоғамдағы танымалдылығы арасындағы алшақтық та маңызды мәселе болып табылады. Азаматтардың барлығы бірдей ҮЕҰ-лардың мәні мен қызметін жақсы түсіне бермейді, ал ұйымдардың қол жеткізген нәтижелері көп жағдайда кең жұртшылыққа көрінбей қалады. Сондықтан өзбекстандық модельдің одан әрі дамуы мемлекеттік қолдау тетіктерін кеңейтумен қатар, қоғамдық коммуникацияны күшейтуді, түсінікті есептілікті қамтамасыз етуді және ҮЕҰ-лардың азаматтар үшін ыңғайлы практикалық пайдасын айқын көрсетуді талап етеді.

Орталық Азия елдеріндегі ҮЕҰ үлесі әртүрлі институционалдық және практикалық модельдер арқылы көрінеді. Бұл сектордың маңыздылығын айқындамайды, тек ҮЕҰ қызметінің қай нысандары жақсырақ дамығанын, қандай деректер қолжетімді екенін, ұйымдардың мемлекетпен және қоғаммен қандай арналар арқылы өзара іс-қимыл жасайтынын, сондай-ақ олардың қызметінің қандай нәтижелері анағұрлым байқалатынын ғана көрсетеді. Сондықтан елдік модельдердің типологиясы ҮЕҰ үлесінің аймақтық ауқымда нақты қалай бекітілетінін және оны қалай күшейтуге болатынын тереңірек түсіну үшін пайдаланылады.

ҚАЗАҚСТАН:

ҮЕҰ мен мемлекеттің қарқынды өсіп келе жатқан серіктестік моделі.

Қазақстан мемлекет пен ҮЕҰ арасындағы өзара іс-қимылдың неғұрлым ресімделген (формализацияланған) жүйесімен сипатталады, оған ҮЕҰ дерекқоры, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс тетіктері, гранттық қаржыландыру, қоғамдық кеңестер, консультациялық алаңдар және ұйымдардың әлеуметтік қызметтерді көрсетуге қатысуы кіреді. Бұл модельде ҮЕҰ-дың үлесі мемлекетпен кеңейіп келе жатқан институционалдық серіктестік, әлеуметтік саясатты іске асыруға қатысу, қоғамдық мониторинг, сараптамалық алаңдар және осал топтармен жұмыс арқылы көрінеді. Қазақстандық модельдің күшті тұсы – ҮЕҰ-ларды мемлекеттік бағдарламаларға енгізудің орнықты тетіктерінің болуы; алайда бағалауды одан әрі дамыту бенефициарлардың өміріндегі сандық көрсеткіштерге ғана емес, сапалық өзгерістерге көбірек назар аударуды талап етеді. Серіктестік модельге маңызды қосымша ретінде ҮЕҰ-дардың тек әлеуметтік бағдарламаларды іске асыруға ғана емес, сонымен қатар олардың орындалу сапасын жақсартуға, жергілікті жергілікті сервистерді дамытуға және экономикалық ортаның орнықтылығы мен жеке сектордың дамуы үшін маңызды сенімді қалыптастыруға қатысатынын атап өту қажет.

ҚЫРҒЫЗСТАН: **өлшенетін институционалдық үлес моделі.**

Қырғызстандағы КЕҰ аймаққа тән және кең таралған барлық функцияларды орындайды: мониторингке, ұсынымдар әзірлеуге, қызметтер көрсетуге және олқылықтардың орнын толтыруға қатысады. Алайда, Қырғызстанның басты ерекшелігі – КЕҰ секторына қатысты оның экономиканың бір бөлігі ретіндегі институционалдық үлесін бағалауға мүмкіндік беретін сандық көрсеткіштердің қолжетімділігінде. Белсенді жұмыс істейтін КЕҰ бойынша жалпы қосылған құн, ЖІӨ-дегі үлес, жұмыспен қамту, жалақы, салық төлемдері, қаржылық түсімдер, сондай-ақ тауарлар мен қызметтерді сатып алу туралы нақты деректер бар. Бұл КЕҰ-дарды тек әлеуметтік және қоғамдық үдерістердің қатысушысы ретінде ғана емес, сонымен бірге экономикалық құндылық, жұмыс орындары мен бюджеттік түсімдерді қалыптастыратын ресімделген дербес сектор ретінде көрсетуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, институционалдық үлестің өлшемділігі сектордың қоғамға толықтай ашық көрінуін білдірмейді: талдамалық деректер жарияланбайды, ал КЕҰ-дардың жарғылық, әлеуметтік және адами ықпалының едәуір бөлігі әлі де сапалық сипаттаманы және нәтижелерді бағалаудың анағұрлым жетілдірілген жүйесін талап етеді. Сондай-ақ әртүрлі мемлекеттік институттардың КЕҰ қызметіне деген көзқарасы да бірнеше деңгейлі. Қырғызстандық модельдің маңызды ерекшелігі – КЕҰ үлесінің тек сектордың өлшемді экономикалық ізінен ғана емес, сонымен бірге кәсіпкерлікті қолдаудан, жергілікті инфрақұрылымды дамытудан, жергілікті жерлердегі кедергілерді анықтаудан және инвестициялар үшін анағұрлым ашық әрі тартымды орта қалыптастыруға қатысуынан да байқалуында.

ТӘЖІКСТАН: **қоғамдық көріністілігі жеткіліксіз жағдайдағы сарапшылық қатысу моделі.**

Тәжікстанда ҰЕҰ үлесі стратегиялық жоспарлау, мониторинг, гендерлік саясат, құқықтық көмек үдерістеріндегі және мемлекеттік құрылымдармен өзара іс-қимылдағы сарапшылық қатысу арқылы айқын көрінеді. Ұлттық даму кеңесі жанындағы 14 ведомствоаралық жұмыс тобына ҰЕҰ өкілдерінің қатысуы ерекше маңызға ие, бұнда азаматтық сектор сараптаманың, баламалы деректердің, ұсыныстардың және жергілікті жерлермен кері байланыстың негізгі көзі ретінде әрекет етеді. Бұл ретте ҰЕҰ-дардың Тәжікстандағы сарапшылық рөлі тек консультативтік алаңдарға қатысумен ғана шектелмейді. Елдік материалдарда ҰЕҰ жүйелі өзгерістердің бастамашысы немесе белсенді қатысушысы болған нақты кейстер келтірілген: тең құқықтар мен мүмкіндіктер туралы заңды көпжылдық ілгерілету, әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылық жағдайларын электронды тіркеу жүйесін іске қосу, адам саудасына қарсы іс-қимылға ҰЕҰ желісінің қатысуы, биоәртүрлілік тақырыбын ілгерілету және шалғайдағы қауымдастықтармен жұмыс істейтін аймақтық желілерді дамыту. Сондықтан тәжікстандық модельді тек «сарапшылық қатысу» деп қана емес, сонымен бірге ҰЕҰ-дардың заңнамаға, деректерге, ведомствоаралық үйлестіруге және осал топтардың қолдауға қол жеткізуіне біртіндеп институционалдық ықпал ету моделі ретінде сипаттау маңызды. Осы орайда сектордың қоғамдық танымалдылығы шектеулі күйде қалып отыр: ұйымдардың цифрлық кеңістіктегі белсенділігі әртексті, ал қызмет нәтижелері кең байтақ қоғамға емес, көбіне тек тікелей бенефициарлар мен серіктестерге ғана таныс. Сонымен, тәжікстандық модель анағұрлым жүйелі қоғамдық коммуникация мен олардың қатысу нәтижелерін есепке алу қажеттілігі жағдайында ҰЕҰ-дардың күшті сарапшылық және жобалық рөлін көрсетеді.

ТҮРКІМЕНСТАН: **деректердің ашықтығы шектеулі болған жағдайда мемлекеттік басымдықтарға жоғары деңгейде ықпалдасу моделі.**

Түркіменстанда ҰЕҰ үлесі әлеуметтік қорғауға, жастар саясатына, мәдениетке, экологияға, кәсіби дамуға, мүгедектігі бар адамдарды қолдауға қатысу, жергілікті әкімдіктермен жұмыс істеу және жекелеген іс-қимыл жоспарларын іске асыру арқылы көрініс табады. Бұл модель қоғамдық ұйымдардың мемлекеттік жоспарлау жүйесімен және әлеуметтік маңызы бар міндеттерді практикалық іске асырумен тығыз байланысын көрсетеді. Түркіменстанның қоғамдық ұйымдарының қосқан үлесін тар мағынадағы экономикалық үлес ретінде емес, ең алдымен әлеуметтік-институционалдық үлес ретінде қарастырған жөн. Олардың маңызы осал топтарды қолдауда,

әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуда, азаматтық белсенділікті жұмылдыруда және жергілікті жерлерде мемлекеттік басымдықтарды іске асыруда көрінеді. Сондықтан макроэкономикалық деректердің шектеулілігі үлестің әлсіздігін білдірмейді, қайта оны әлеуметтік және сапалық нәтижелер арқылы бағалау қажеттілігін көрсетеді. Сонымен қатар, сектор үлесін санап бағалау ашық статистиканың қолжетімділігімен шектеледі: ЖІӨ-дегі үлесті, жұмыспен қамтуды, салық төлемдерін және жиынтық қаржылық ағындарды есептеу күрделірек, сондықтан үлестің негізгі бөлігі жекелеген жобалар, ұйымдар, қызметтер мен сапалық нәтижелер арқылы сипатталады.

ӨЗБЕКСТАН:

әсерді бағалау жүйесі фрагментарлы болған жағдайда институционалданудың күшею моделі.

Өзбекстанда үкіметтік емес ұйымдар секторы азаматтық қоғамды қолдаудың құқықтық, ұйымдастырушылық және қаржылық инфрақұрылымын белсенді қалыптастыру жағдайында дамып келеді. Бұл үдерісте Әділет министрлігінің ҰЕҰ порталы, мемлекеттік гранттар мен әлеуметтік тапсырыстар, Олий Мәжіліс жанындағы Қоғамдық қор, аумақтық қолдау тетіктері, «ҰЕҰ үйлері», қоғамдық кеңестер, сондай-ақ ҰЕҰ-лардың бағдарламалар мен нормативтік құқықтық актілер жобаларын талқылауға қатысуы маңызды рөл атқарады. Аталған модель сектордың институционалдануының күшеюін және оның әлеуметтік, мәдени, білім беру, құқық қорғау және қоғамдық маңызы бар бастамаларға қатысу ауқымының кеңеюін көрсетеді. Сонымен қатар, ҰЕҰ қызметінің ұзақ мерзімді әсерін бағалау әзірге фрагментарлы сипатта қалып отыр: тұрақты өзгерістерден (жақсартулардан) гөрі ұйымдардың тіркелуі, қаржыландырылуы, өткізілген іс-шаралары және қамту көрсеткіштері жақсырақ есепке алынады. Өзбекстан моделінде ҰЕҰ-лардың жергілікті экономикалық жағдайларды жақсартуға қосатын үлесі ерекше маңызға ие. Бұл инфрақұрылымды қолдау, қызметтерді басқаруға қауымдастықтардың қатысуын арттыру және халық пен шаруашылық жүргізуші субъектілердің шығындарын азайту арқылы жүзеге асады. Мұндай қызметтер жергілікті инвестициялық ахуалдың сапасымен тікелей байланысты.

Сонымен бірге, Өзбекстан үшін ҰЕҰ-ларды қолдау инфрақұрылымының дамуы ғана емес, сектордың формалды институционалдануы мен оның қоғамдағы танымалдылығы арасындағы алшақтық та маңызды мәселе болып табылады. Азаматтардың барлығы бірдей ҰЕҰ-лардың мәні мен қызметін жақсы түсіне бермейді, ал ұйымдардың қол жеткізген нәтижелері көп жағдайда кең жұртшылыққа көрінбей қалады. Сондықтан өзбекстандық модельдің одан әрі дамуы мемлекеттік қолдау механизмдерін кеңейтумен қатар, қоғамдық коммуникацияны күшейтуді, түсінікті есептілікті қамтамасыз етуді және ҰЕҰ-дардың азаматтар үшін нақты практикалық пайдасын айқын көрсетуді талап етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Орталық Азия елдері ҰЕҰ-лардың үлесінің көрінісі мен оны бағалаудың әртүрлі үлгілерін көрсетеді. Бір жағдайда сектордың экономикалық және статистикалық ізі айқынырақ байқалса, екінші жағдайда мемлекетпен институционалдық әріптестік, сарапшылық қатысу, әлеуметтік қызметтер көрсету, халықтың осал топтарымен жұмыс немесе мемлекеттік бағдарламаларға кіріктірілуі басым көрінеді. Мұндай типология елдерді бірыңғай өлшем бойынша жасанды түрде салыстырудан аулақ болуға мүмкіндік береді және ҰЕҰ-лардың негізгі бағыттар бойынша қосқан үлесін одан әрі талдауға негіз қалайды. Бұл бағыттарға экономика, мемлекеттік басқару, әлеуметтік қызметтер, тақырыптық үлес және нәтижелердің сапалық сипаттамалары жатады.

Орталық Азиядағы үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ): дамуға, басқаруға және тұрақтылыққа қосқан үлесі

2-кесте. ҰЕҰ үлесін бағалаудың елдік модельдерінің типологиясы

Ел	Модельдің басым түрі	Үлестің көріну арналары мен нысандары	Модельдің күшті жағы	Opportunities for Improvement
 Қазақстан	ҰЕҰ мен мемлекеттің қарқынды өсіп келе жатқан серіктестік моделі.	Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, гранттар, қоғамдық кеңестер, арнаулы әлеуметтік қызметтер арқылы.	ҰЕҰ-дарды мемлекеттік бағдарламаларға кіріктірудің тұрақты механизмдері.	Назарды жобалар саны мен қамту ауқымынан бенефициарлар өміріндегі өзгерістерге аудару.
 Қырғызстан	Өлшемді институционалдық үлес моделі.	Үлес экономикада да, әлеуметтік және басқару салаларында да айқын көрінеді.	ЖІӨ-дегі үлес, жұмыспен қамту, салықтар, қаржылық ағындар туралы деректердің болуы.	Институционалдық үлес туралы есептілікті жариялау, бенефициарлар үшін нәтижелерді және сектордың қоғамдық танымалдылығын жүйелі бағалау.
 Тәжікстан	Қоғамдық танымалдылығы шектеулі жағдайдағы сарапшылық қатысу моделі.	Жұмыс топтары, мониторинг, гендерлік және құқықтық күн тәртібі, жергілікті жерлермен кері байланыс арқылы.	Стратегиялық жоспарлауға күшті сарапшылықтың қатысуы.	Нәтижелерді қоғаммен бөлісу және қатысу ықпалын анағұрлым жүйелі есепке алу.
 Түркіменстан	Деректердің ашықтығы шектеулі жағдайда мемлекеттік басымдықтарға жоғары деңгейде кіріктірілу моделі.	Әлеуметтік қорғауға, жастар саясатына, мәдениетке, экологияға, іс-қимыл жоспарларына қатысу арқылы.	Мемлекеттік бағдарламалар жүйесімен және әлеуметтік маңызы бар міндеттерді іске асырумен тығыз байланыс.	Агрегацияланған деректерге қол жеткізу, салыстырмалы сандық бағалауды дамыту.
 Өзбекстан	Сапалық ықпалды бағалаудың үзінділік сипаты жағдайындағы күшейіп келе жатқан институционализация моделі.	МЕҰ порталы, мемлекеттік гранттар, әлеуметтік тапсырыс, қоғамдық кеңестер, НҚА талқылау арқылы.	Сектордың ұйымдық және қаржылық инфрақұрылымының қарқынды өсуі.	Тек тіркеуді, қаржыландыруды және іс-шаралар мониторингін ғана емес, ұзақ мерзімді ықпалды жүйелі бағалау.

5. Осы есептің мақсаттары үшін ҰЕҰ-ның қосқан үлесі ретінде не қарастырылады?

ҮЛЕСТІҢ
ӨЛШЕМІ

ҮЛЕСТІҢ ШАМАМЕН
АЛЫНҒАН
СИПАТТАМАСЫ

ДЕРЕККӨЗДЕР
МЕН ДӘЛЕЛДЕМЕ
ТҮРЛЕРІ

БҮЛ НЕНІ
КӨРСЕТЕДІ?

ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ҮЛЕС

Жұмыс орындары, еңбекақы төлеу қоры, салықтар, әлеуметтік аударымдар, қаржылық ағындар, сатып алулар, қосылған құн.

Статистика, әкімшілік және қаржылық деректер.

ҰЕҰ экономиканың дербес қатысушысы (саласы) ретінде.

БАСҚАРУШЫЛЫҚ ҮЛЕС

Шешім қабылдау үдерісіне қатысу, шешімдерді сараптау, халықтан кері байланыс алу, қоғамдық мониторинг, сарапшылық сүйемелдеу, экономикалық белсенділікті арттырудың жүйелі бағыттарын талдамалық тұрғыдан анықтау, жергілікті инфрақұрылым мен сервистерді дамытуға қатысу, бизнес пен инвестициялар үшін ортаның болжамдылығы мен ашықтығын арттыру.

Кейстер, сұхбаттар, өзара іс-қимыл платформалары туралы деректер, сарапшылық бағалаулар, іске асыру практикасының өзгеру мысалдары, жергілікті инфрақұрылым және кәсіпкерлікті қолдау бойынша деректер.

ҰЕҰ мемлекеттің серіктесі және практикалық ақпараттың көзі ретінде; жергілікті даму, инвестициялар және жеке сектор үшін анағұрлым тұрақты, болжамды әрі тартымды ортаны қалыптастырудың қатысушысы ретінде.

ЖАРҒЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҮЛЕСІ

- Әлеуметтік кәсіпкерлік, өзін-өзі жұмыспен қамту, кәсіпкерлік дағдылар, инфрақұрылым, цифрлық шешімдер.
- Кейстер, жобалық деректер, өзгерістердің сапалық сипаттамалары.
- ҮЕҰ табыс, жұмыспен қамту және жергілікті экономика үшін жағдай жасаушы ретінде.

ӘЛЕУМЕТТІК ҮЛЕС

- Әлеуметтік, құқықтық, психологиялық, дағдарыстық, оңалту қызметтері; қолжетімділік кедергілерін азайту (дамудың инклюзивті сипаты).
- Қызметтердің қамту ауқымы, кейстер, сарапшылық бағалаулар, өзгерістер тарихы.
- ҮЕҰ көмек жеткізуші және осал топтарды қоғамға кіріктіруші ретінде.

ТАҚЫРЫПТЫҚ ҮЛЕС

- Денсаулық сақтау, білім беру, гендер, құқықтар, экология, кедейлік, жергілікті даму, жастар және мәдениет.
- Елдік материалдар, кейстер.
- ҮЕҰ-дар анағұрлым айқын көрінетін даму салалары.

ҮЛЕСТІҢ САПАЛЫҚ СИПАТТАМАЛАРЫ

- Бірегейлік, инновациялылық, тиімділік, тұрақтылық, дамуды шалғай және осал топтар мен аумақтарға «жеткізу» функциясы.
- Сапалық талдау, кейстер, практикаларды пайымдау интерпретация).
- Қалыптастырылатын қоғамдық құндылықтың табиғаты мен ерекшеліктері.

6. ҮЕҰ-НЫҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ҮЛЕСІ: сектор экономиканың қатысушысы ретінде

Бұл бөлімде ҮЕҰ қызмет көрсетушілер немесе реформаларға қатысушылар ретінде емес, жұмыс орындарын ашатын, еңбекақы төлейтін, салықтар мен әлеуметтік аударымдарды төлейтін, қаржылық ресурстарды тартатын және тауарлар мен қызметтерді сатып алатын экономиканың ресімделген дербес секторы ретінде талданады. Басқаша айтқанда, әңгіме сектордың жұмыс беруші, салық төлеуші және экономикалық айналымның қатысушысы ретіндегі экономикаға тигізетін «брутто»-ықпалы туралы болып отыр.

6.1. ҮЕҰ жұмыс беруші ретінде

ҮЕҰ-дардың институционалдық үлесінің ең айқын элементі – жұмыс орындарын ашу болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, зерттеу аймақтағы коммерциялық емес сектордың жұмыспен қамтудың кәсіби қызметтің және экономикалық айналымның айтарлықтай көзі екенін көрсетеді. Бірқатар елдерде бұл сектор әсіресе әлеуметтік салада, сарапшылық қызметте, жобалық басқаруда, білім беруде, құқықтық көмек көрсетуде, осал топтармен жұмыс істеуде және жергілікті қауымдастықтарды дамытуда белсенді жұмыс беруші ретінде әрекет етіп үлгерді.

Орталық Азиядағы үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ): дамуға, басқаруға және тұрақтылыққа қосқан үлесі

ҚАЗАҚСТАН

97 758

ҰЕҰ-дағы қызметкерлер саны (2021 жылмен салыстырғанда +147%)

18 000

әрекет ететін ҰЕҰ

374,1

жалақы қоры (773,1 млн АҚШ доллары)

2 167

мемлекеттік сатып алу арқылы іске асырылған жобалар, құны 33,6 млрд теңге (69,9 млн АҚШ доллары)

977,6

ҰЕҰ

948,4

Ғылыми және техникалық қызмет

877,3

Металл өндіру

815,5

Жоғары білім

798,3

Көтерме сауда (автомобильдерді қоспағанда)

ҚЫРҒЫЗСТАН

34 682

ҰЕҰ қызметіне тартылған адамдар саны (24 414 қызметкер, 5 411 еріктілер, 4 857 қоса атқарушы қызметкер)

53 млрд сом

2024 жылы тартылған қаржыландыру (609,2 млн АҚШ доллары)

1,3 млрд сом

салықтар мен бюджетке төлемдер (14,9 млн АҚШ доллары)

24 000+

ҰЕҰ құрған жұмыс орындары

317

ҰЕҰ

308

Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер

296

Білім беру

260

Ауыл және орман шаруашылығы

169

Өнер, ойын-сауық және демалыс

ӨЗБЕКСТАН

77 535

ҰЕҰ-дағы қызметкерлер саны, олардың 40,9%-ы әйелдер

10,8 мың

тіркелген ҰЕҰ саны

4 308 379 сум

sums average monthly salary (~USD 345)

34,35 триллион сум

2024 жылғы кірістер (~2,8 млрд АҚШ доллары)

345

ҰЕҰ

279

Ауыл, орман шаруашылығы және балық аулау

288

Қонақүйлер мен мейрамханалар

338

Құрылыс

573

Ақпарат және байланыс

100 000 ТҰРҒЫҢҒА ШАҚҚАНДА ҰЕҰ СЕКТОРЫНДАҒЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТЫЛУ (2024)

ҚАЗАҚСТАН

488,8

≈ халықтың 0,49%-ы

ҚЫРҒЫЗСТАН

340,9

≈ халықтың 0,34%-ы

ӨЗБЕКСТАН

196,2

≈ халықтың 0,20%-ы

ҰЕҰ САЛЫҚ ТӨЛЕУШІ ЖӘНЕ БЮДЖЕТ ЖҮЙЕСІНЕ ҚАТЫСУШЫ РЕТІНДЕ

ҰЕҰ салықтар мен әлеуметтік аударымдар төлейді, осылайша ресурстарды экономика мен бюджетке қайтарады

ҰЕҰ мемлекеттік қызметтер мен бастамаларды толықтыру арқылы бюджетке түсетін жүктемені азайтады

Қырғызстанда ҰЕҰ-ның салықтық төлемдері жалпыұлттық жеке тұлғалар салығының көлемімен салыстырылатын деңгейде

ҰЕҰ секторы — елдердің дамуына қосқан үлесі өсіп келе жатқан нақты экономикалық ойыншы

Орталық Азиядағы ҰЕҰ — тек әлеуметтік қызметтер жеткізуші ғана емес, сонымен қатар экономиканың маңызды секторы: олар жұмыс орындарын құрады, салық төлейді, инвестиция тартады және өңірдің орнықты дамуына үлес қосады.

Қазақстанда ҰЕҰ қызметкерлерінің тізімдік орташа саны 2021 жылғы 39 532 адамнан 2024 жылы 97 758 адамға дейін өсті. Бұл ретте қалалық жердегі жұмыспен қамтылғандар саны 87 039 адамды, ал ауылдық жерде – 10 719 адамды құрады. Дәл осы кезеңде бір қызметкердің орташа айлық атаулы жалақысы 109 496 теңгеден (228 АҚШ доллары) 318 853 теңгеге (664 АҚШ доллары) дейін ұлғайды. Сонымен қатар, 2024 жылы Қазақстандағы ӘҚЖЖ (ОКЭД) 94.99.0 бойынша ҰЕҰ секторының жылдық еңбекақы қоры шамамен 374,1 млрд теңгені (773,1 млн АҚШ доллары) құрады, ал 2021 жылы бұл көрсеткіш 51,9 млрд теңгені (108,1 млн АҚШ доллары) құраған болатын. ӘҚЖЖ-ның жалпыланған сипатына және зерттеу нысанына жатпайтын ұйымдарды толықтай алып тастаудың мүмкін еместігіне байланысты әдіснамалық шектеулердің бар екеніне қарамастан, бұл деректер сектордағы жұмыспен қамтуға байланысты экономикалық айналымның ауқымын айқын көрсетеді.

Қырғызстанда, Ұлттық статистика комитетінің 2024 жылғы деректеріне сәйкес, белсенді жұмыс істейтін ҰЕҰ қызметкерлерінің тізімдік орташа саны **24 414** адамды құрады, оның **14 158-і** – әйелдер. Қосымша ҰЕҰ қызметіне **4 857** сыртқы қоса атқарушы қызметкер (совместитель) және **5 411** ақы төленбейтін жұмыскер, яғни волонтер тартылған. Бұл жиынтық түрде сектор қызметіне **34 682** адамның тартылғанын көрсетеді. Орташа айлық жалақы – **27 605** сомды (317 АҚШ доллары) құрады, бұл денсаулық сақтау, білім беру, ауыл және орман шаруашылығы сияқты салалардағы орташа айлық жалақы деңгейімен шамалас.

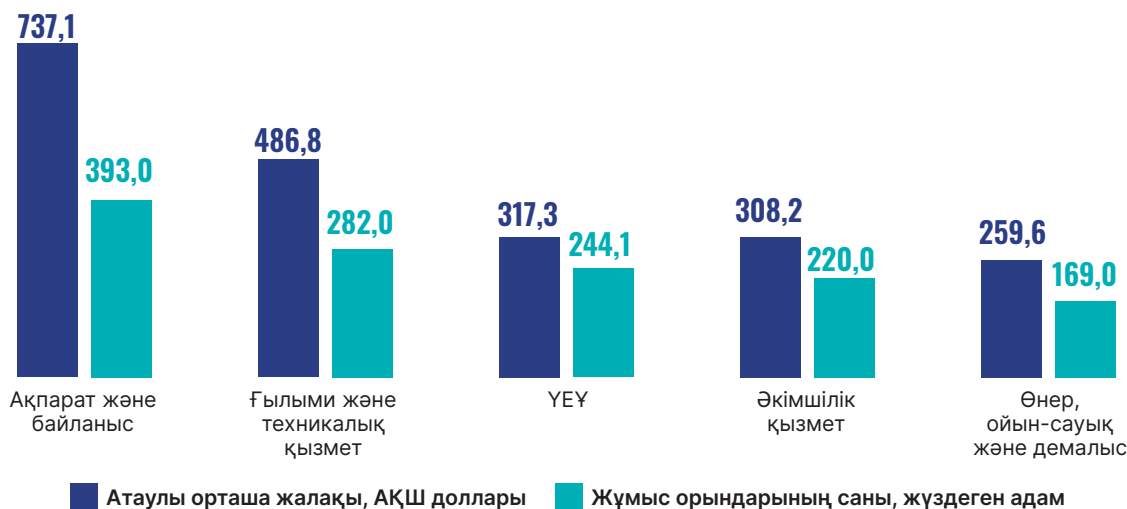

4-сурет. Қазақстандағы ҰЕҰ-дардың институционалдық үлесін экономикалық қызметтің жекелеген түрлерімен салыстыру

Дереккөздер: елдік есеп, Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының 2024 жылғы деректері, «Қазақстан Республикасындағы меншік нысандары бойынша жұмыскерлер саны және еңбекақы төлеу» жарияланамы

5-сурет. Қырғызстан КЕҰ-дарының институционалдық (салалық) үлесін экономикалық қызметтің жекелеген түрлерімен салыстыру.

Өзбекстанда МЕҰ (ҰЕҰ) секторында 2024 жылы 77 535 қызметкер болды, оның 31 740-ы немесе 40,9%-ы – әйелдер. Есептелген орташа номиналды айлық жалақы 4 308 379 сумды (шамамен 345 АҚШ доллары) құрады. Бұл МЕҰ-дарды тек азаматтық инфрақұрылым ретінде ғана емес, сонымен бірге еңбек нарығының маңызды сегменті ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ ҰЕҰ-дардың жұмыспен қамтуға қосқан салалық үлесін елдердің жалпы халық санына шаққандағы пропорцияда қарастырған орынды (7-суретті қараңыз). Бұл тұрғыдан алғанда, жұмыспен қамтуға ең қомақты үлесті Қазақстанның ҰЕҰ-дары қосып отыр, мұнда сектордағы жұмыспен қамтылғандардың үлесі жалпы халық санының пайызының жартысына жуығын құрайды.

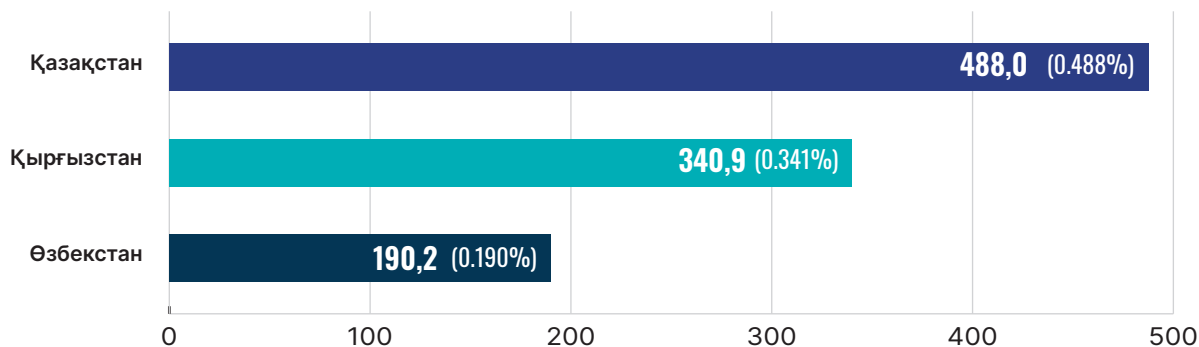
Орталық Азиядағы үкіметтік емес ұйымдар (ҰЕҰ): дамуға, басқаруға және тұрақтылыққа қосқан үлесі

6-сурет. Өзбекстан КЕҰ-дарының институционално-салалық үлесін экономикалық қызметтің жекелеген түрлерімен салыстыру

Дереккөз: Өзбекстан Республикасының Ұлттық статистика комитеті.

7-сурет. ҰЕҰ секторындағы жұмыспен қамтылу, халықтың жалпы санына шаққанда, 2024 ж., 100 мың азаматқа шаққанда

Дереккөз: Орталық Азия елдерінің ұлттық статистикалық органдарының ресми мәліметтері негізінде есептелген:

Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросы, Population of the Republic of Kazakhstan at the beginning of 2024, https://stat.gov.kz/api/iblock/element/157662/file/en/?utm_source=chatgpt.com;

Қырғыз Республикасының Ұлттық статистика комитеті, «Жыл басындағы тұрақты халық саны» ашық деректері, https://stat.gov.kg/ru/opendata/category/39/?utm_source=chatgpt.com

Өзбекстан Республикасының Ұлттық статистика комитеті, Resident population at the beginning of 2024 by region, <https://sttat.uz/en/press-center/news-of-committee/49356-huddudlar-kesimida-2024-yil-boshiga-doimiy-aholi-soni-3>

6.2. ҮЕҰ салық төлеуші және бюджет жүйесінің қатысушысы ретінде

Институционалдық үлестің тағы бір маңызды құрамдас бөлігі – ҮЕҰ-дардың салықтар мен әлеуметтік аударымдар арқылы мемлекеттік кірістерді қалыптастыруға қатысуы. Бұл көрсеткіш ҮЕҰ-дарды тек гранттық немесе бюджеттік қолдау алушылар ретінде қабылдау көзқарасын еңсеру тұрғысынан ерекше маңызды. Елдік материалдар ҮЕҰ-дардың жиынтық түрде салықтар мен міндетті төлемдердің елеулі төлеушілері болып табылатынын және тартылған ресурстардың бір бөлігін ұлттық экономика мен бюджеттік жүйеге қайта қайтаратынын көрсетеді.

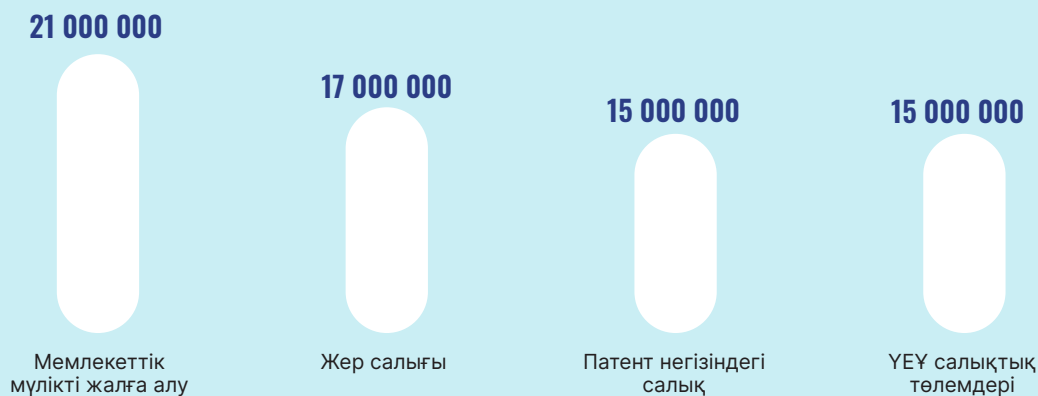

МЫСАЛ

Қырғызстан: жекелеген жалпымемлекеттік салықтардың көлемімен шамалас бюджетке төленетін қомақты төлемдер:

Қырғызстанда 2024 жылы белсенді жұмыс істейтін КЕҰ ел бюджетіне шамамен 1,3 млрд сом (немесе жартылай 15 млн АҚШ долларына жуық) салық төледі. Бұл аударымдардың көлемі мемлекеттік бюджеттің жекелеген кіріс көздерінің жалпы елдік көлемімен, мысалы, патент негізіндегі салықпен (1,3 млрд сом немесе шамамен 15 млн АҚШ доллары), жер салығымен (1,5 млрд сом немесе 17 млн АҚШ долларынан астам) немесе мемлекеттік мүлікті жалға беруден түсетін салықтық емес төлемдермен (1,8 млрд сом немесе 21 млн АҚШ долларына жуық) деңгейлес. Мұндай салыстыру тәсілі КЕҰ секторын тек әлеуметтік немесе азаматтық институт ретінде ғана емес, сонымен бірге бюджеттік түсімдердің де елеулі қатысушысы ретінде көрсетуге мүмкіндік береді.

8-сурет. Қырғызстандағы ҮЕҰ-лардың мемлекеттік бюджетке төлеген төлемдері мен мемлекеттік кірістердің кейбір түрлерінің салыстырмасы, АҚШ долларымен.

Дереккөз: Қырғыз Республикасының Министрлер Кабинеті жанындағы Мемлекеттік салық қызметі.

Сонымен қатар, ҮЕҰ-дарды есепке алудың институционалдық жүйесі дамыған күннің өзінде салық деректеріне қол жеткізу шектеулі күйде қалуы мүмкін, бұл институционалдық үлесті толық бағалау мүмкіндігін төмендетеді. Мысалы, Қазақстанның Мемлекеттік кірістер комитетінен деректердің құпиялылығына байланысты республика және өңірлер бойынша ҮЕҰ-дардан түсетін салықтық түсімдер туралы мәліметтерді алу мүмкін болмады. ҮЕҰ-дардың бюджетке жасаған аударымдары туралы деректерді алу бойынша ұқсас қиындықтар Өзбекстан мен Түркіменстанда да туындады.

Тәжікстанда 2024 жыл бойынша 69 ұйымнан тұратын іріктемелі топтың қаржылық талдауы олардың жиынтық айналымы 53,3 млн сомониді (шамамен 6 млн АҚШ доллары) құрағанын көрсетті. Оның ішінде шамамен 4 млн сомони (440 мың АҚШ долларынан астамы) жеке табыс салығы мен әлеуметтік салық түрінде ел бюджетіне түскен. Бұл көрсеткішті автоматты түрде бүкіл секторға таратуға болмайды, алайда ол маңызды бір жайтты айқын көрсетеді: ресурстардың белгілі бір бөлігі ел ішінде жалақыға, салық төлемдеріне және әлеуметтік аударымдарға айналып, осылайша жұмыспен қамтудың артуына және бюджет түсімдерінің көбеюіне ықпал етеді.

6.3. ҮЕҰ қосылған құнды өндіруші ретінде

Институционалдық үлестің маңызды макроэкономикалық көрсеткіштерінің бірі – ҮЕҰ-ның жалпы қосылған құн мен жалпы ішкі өнімге (ЖІӨ) қосатын үлесі.

Экономикалық тұрғыдан алғанда, ҮЕҰ қызметтер, сараптамалық өнімдер, әлеуметтік бағдарламалар және өзге де нәтижелерді қалыптастыру арқылы қосылған құн жасайды. Бұл ретте еңбек ресурстары, басқару әлеуеті, үй-жайлар, жабдықтар, сондай-ақ сатып алынатын тауарлар мен қызметтер пайдаланылады. ҮЕҰ қызметінің нәтижелерінің едәуір бөлігі бенефициарларға

тегін немесе жеңілдетілген шарттармен ұсынылғанымен, оларды өндіру сектордың жалпы

өнімін қалыптастырады, ал осы өнім мен аралық тұтыну арасындағы айырма оның жалпы қосылған құнын көрсетеді. Сондықтан ҮЕҰ-ның ЖІӨ-ге қосқан үлесін коммерциялық пайдадан туындайтын көрсеткіш ретінде емес, экономикалық тұрғыдан өлшенетін құны бар қоғамдық маңызы жоғары қызметтер мен өнімдерді жасау нәтижесі ретінде қарастырған жөн.

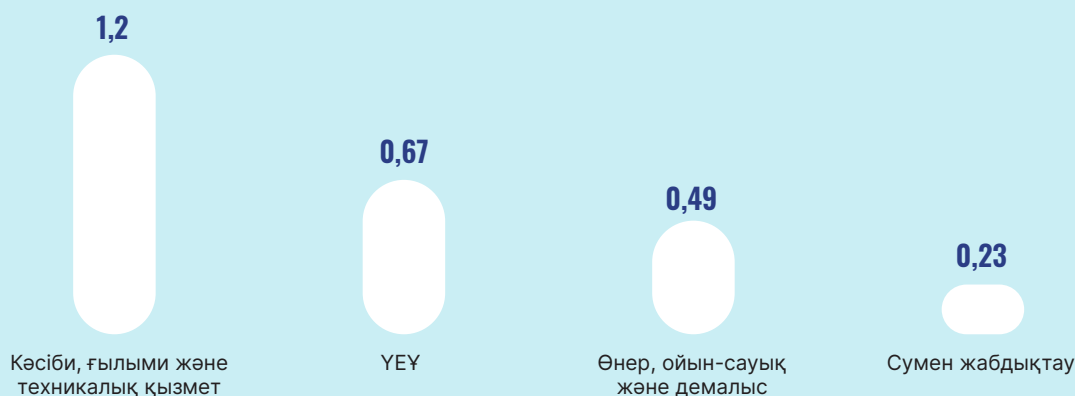

МЫСАЛ

Қырғызстан: жекелеген жалпы мемлекеттік салықтардың көлемімен шамалас бюджетке төленетін қомақты төлемдер

Қырғызстанда 2024 жылы жұмыс істеп тұрған КЕҰ 10 млрд сомнан астам (шамамен 115 млн АҚШ доллары) жалпы қосылған құн өндірді. Белсенді жұмыс істейтін КЕҰ-дардың елдің номиналды ЖІӨ-дегі үлесі 0,67%-ды құрады. Бұл айтарлықтай қомақты көрсеткіш және ол экономиканың жекелеген салаларымен, соның ішінде сумен жабдықтау (0,23%), өнер, ойын-сауық және демалыс (0,49%), сондай-ақ кәсіби, ғылыми және техникалық қызметпен (1,2%) деңгейлес. Орталық Азия аймағы ауқымында ҮЕҰ секторы қоғамдық танымалдылығының шектеулі болуына қарамастан, жалпы алғанда қосқан үлесі жағынан тұтас экономикалық қызмет түрлерімен салыстыруға келеді.

9-сурет. Қырғызстан КЕҰ-дарының жалпы қосылған құнға қосқан үлесін мемлекеттік кірістердің кейбір түрлерімен салыстыру, пайызбен

Дереккөз: Қырғыз Республикасының Ұлттық статистика комитеті

Мұндай статистика аймақтағы барлық елдер бойынша бірдей қолжетімді болмады, бірақ статистикалық деректер сектордың жалпы қосылған құнын есептеуге мүмкіндік беретін жерде ҮЕҰ экономиканың «көрінбейтін» қатысушысы болудан қалады; ал мұндай деректер жоқ елдерде олардың институционалдық үлесі жете бағаланбай қалады немесе жанама түрде – жұмыспен қамту, қаржыландыру, жобалар, гранттар мен салықтық төлемдер арқылы ғана сипатталады.

6.4. ҮЕҰ қаржылық ресурстарды тарту және қайта бөлу арнасы ретінде

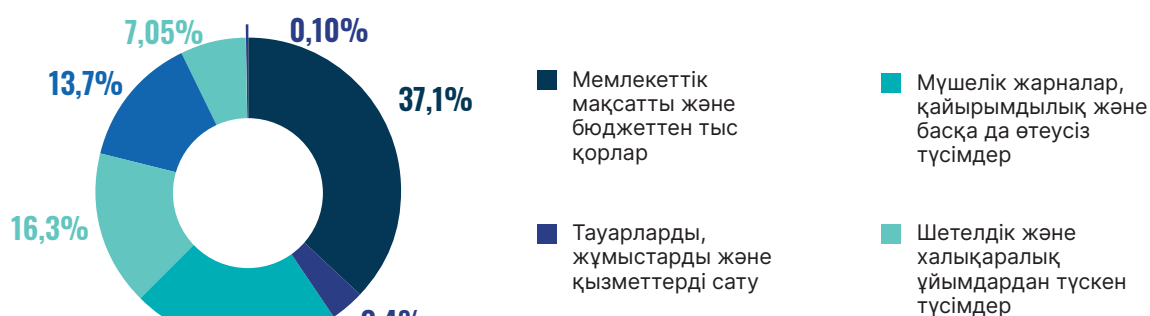
ҮЕҰ-дардың институционалдық үлесі олардың қаржылық ресурстарды тарту және бөлу, оларды әлеуметтік бағдарламаларға, тауарлар мен қызметтерді сатып алуға, сарапшылар мен мердігерлердің жұмысына, сервистерді дамытуға және бенефициарларды қолдауға бағыттау қабілетінен де көрінеді. ҮЕҰ ресурстарды қайта бөлу және «жеткізу» функциясын атқарады, оның көмегімен мемлекеттік, донорлық, жекеменшік және қоғамдық ресурстар қоғамдық қажеттілік жоғары, ал стандартты қаржыландыру механизмдері қызметтердің жеткілікті қамтылуын, атаулылығын немесе тұрақтылығын әрдайым қамтамасыз ете бермейтін салалар мен аумақтарға жетеді. Бұл әсіресе осал топтармен жұмыс істеуге, дағдарыстық көмекке, оңалтуға, сот төрелігіне қол жеткізуге, инклюзивті білім беруге, жергілікті қызметтер мен ауылдық қауымдастықтарға қатысты.

Қазақстанда ҮЕҰ кірістерінің құрылымы әртараптандырылған (диверсификацияланған) сипатқа ие. Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс көлемі шамамен 33,5 млрд теңгені (70,0 млн АҚШ доллары) құрағанымен, ол сектордың жиынтық еңбекақы төлеу қорының тек 9%-ға жуығын ғана жабады, бұл халықаралық қаржыландырудың (27,2 млрд теңге немесе шамамен 60 млн АҚШ доллары) және басқа да дереккөздердің маңызды рөлін көрсетеді. Дегенмен, мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты қаржыландырудағы өзгерістер мемлекеттік әлеуметтік қызметтер мен жобаларды ұйымдастыру мәселелерінде ҮЕҰ-дарға көбірек сенім артуға бейім екенін байқатады. Айталық, 2024 жылы жобалар саны қалыпты деңгейде өскенімен, қаржыландыру көлемі айтарлықтай ұлғайды, бұл ҮЕҰ-дардың ауқымды жобалар шеңберінде қызмет көрсету әлеуетінің артқанын көрсетсе керек.

Қырғызстанда КЕҰ кірістерінің құрылымы сектордың шетелдік гранттарға толықтай тәуелді емес екенін көрсетеді: ресурстардың қомақты бөлігі қайырымдылық көмектер, демеушілік қолдау, бюджеттік көмек, мүшелік жарналар және ақылы қызметтер есебінен қалыптасады. КЕҰ секторының 2024 жылғы жалпы қаржылық түсімдері шамамен 53 млрд сомды (609 млн АҚШ долларынан астам), ал осы зерттеуде үлесі бағаланып отырған мақсатты КЕҰ тобының түсімдері 1 4,2 млрд сомды (шамамен 161,7 млн АҚШ доллары) құрады. Түсімдердің құрылымы әртараптандырылған, дегенмен біртекті емес ресурстық базаны көрсетеді: демеушілік көмек пен қайырымдылық – 8,3 млрд сом (шамамен 95,4 млн АҚШ доллары) немесе 59%; шетелдік техникалық көмек пен гранттар – 2,7 млрд сом (шамамен 30,5 млн АҚШ доллары) немесе 19%; өнімдер мен қызметтерді өткізу – 0,4 млрд сом (шамамен 4,5 млн АҚШ доллары) немесе 3%; бюджеттік қолдау – 0,2 млрд сом (шамамен 1,8 млн АҚШ доллары) немесе 1%; мүшелік жарналар – 0,1 млрд сом (шамамен 1,1 млн АҚШ доллары) немесе 1%-дан аз; басқа да дереккөздер – 2,5 млрд сом (шамамен 28,3 млн АҚШ доллары) немесе 18%

Өзбекстанда МЕҰ ресурстарының негізгі көзі ретінде мемлекеттік мақсатты және бюджеттен тыс қорлар танылады, оларға барлық түсімдердің 38,4%-ы тиесілі. Соңғы жеті жылда мемлекеттік бюджеттен азаматтық қоғам институттарын қолдауға 718 млрд сум (шамамен 60 млн АҚШ доллары) бөлінді, бұл 2008–2016 жылдармен салыстырғанда 12 есе көп. Соңғы үш жылда аумақтық қорлар арқылы 83 млрд сумға (шамамен 7 млн АҚШ доллары) 1 600 жоба іске асырылды. Сонымен қатар, мүшелік жарналардың, қайырымдылықтардың және басқа да өтеусіз түсімдердің жоғары үлесі (22,9%) сектордың қаржыландырудың қоғамдық механизмдеріне институционалдық тәуелділігін ерікті ынтымақтастық пен филантропияға деген айқын арқа сүйеушілікпен ұштастырып отырғанын көрсетеді.

10-сурет. Өзбекстандағы МЕҰ кірістерінің құрылымы, 2024 ж., пайызбен

6.5. ҰЕҰ-лар тауарлар мен қызметтердің тұтынушылары ретінде

ҰЕҰ-лардың институционалдық үлесі тек жұмыспен қамту мен салық төлемдерімен ғана шектелмейді. Ұйымдар сондай-ақ тауарлар мен қызметтердің тұтынушылары ретінде әрекет етіп, шағын және орта бизнес үшін сұраныс қалыптастырады. Бұл әсіресе жобалық қызмет барысында айқын көрінеді: осал топтарға арналған тауарлар мен қызметтерді сатып алу, семинарлар, тренингтер, консультациялар, фокус-топтар, дөңгелек үстелдер және қоғамдық іс-шаралар өткізу үшін үй-жайларды жалға алу, көлік қызметтері, тамақтандыру, полиграфиялық қызметтер, жабдықтар, шығыс материалдары, байланыс қызметтері мен сараптамалық қолдау қажет болады.

Сонымен қатар ҰЕҰ-дар тауарлар мен қызметтерді негізінен шағын және орта бизнес субъектілерінен – қонақ үйлерден, қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарынан, көлік компанияларынан, шығыс материалдарын жеткізушілерден, үй-жайлар мен кеңсе техникасын жалға берушілерден сатып алады. Бұл мультипликативтік әсер қалыптастырады: жобаның негізгі мақсаты әлеуметтік, білім беру немесе құқық қорғау саласына бағытталған болса да, оны іске асыру жергілікті экономикада экономикалық сұраныстың қалыптасуына ықпал етеді. Осы тұрғыдан алғанда, ҰЕҰ-дар ресурстарды тартып қана қоймай, оларды жеткізушілер, мердігерлер және сервистік ұйымдар желісі арқылы қайта бөледі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Орталық Азия елдеріндегі ҰЕҰ-лардың институционалдық үлесі, ең алдымен, сектордың экономикалық айналымның дербес қатысушысы ретінде көрінуінен байқалады. ҰЕҰ-лар жұмыс орындарын құрады, еңбекақы қорын қалыптастырады, салықтар мен әлеуметтік аударымдарды төлейді, мемлекеттік, донорлық және жеке ресурстарды тартады, тауарлар мен қызметтерді сатып алады, ал жекелеген жағдайларда ақылы қызметтерді, әлеуметтік кәсіпкерлікті және табыс әкелетін қызметті дамытады.

Бұл үлес ресми немесе жинақталған статистикалық деректер бар елдерде неғұрлым айқын дәлелденген. Қырғызстан жалпы қосылған құнды және ҰЕҰ-лардың жалпы ішкі өнімдегі (ЖІӨ) үлесін есептеудің үлгісін көрсетеді; Қазақстан жұмыспен қамтудың, еңбекақының және мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстың ауқымды серпінінің мысалы болып табылады; Өзбекстан мемлекеттік қолдаудың институционалдық тұрғыдан қалыптасқан жүйесі мен жұмыспен қамтудың ірі секторының үлгісін ұсынады; Тәжікстан ұйымдар тобының айналымы мен салық төлемдерін ішінара бағалаудың мысалын көрсетеді; Түрікменстан институционалдық үлес жобалардың, ұйымдардың және табыс әкелетін кәсіпорындардың жекелеген көрсеткіштері арқылы сипатталатын өзге статистикалық ортаның мысалы болып табылады.

Өңірлік деңгейдегі негізгі қорытынды – ҰЕҰ-лар экономикаға елеулі үлес қосады, алайда бұл үлес ұлттық статистикалық жүйелерде әртүрлі деңгейде көрініс табады. Сондықтан ҰЕҰ-лардың үлесін одан әрі мойындау олардың қоғамдық пайдасын сипаттаумен ғана шектелмей, сектор бойынша жұмыспен қамту, қаржылық ағындар, салық төлемдері, жалпы қосылған құн, волонтерлік еңбек, тауарлар мен қызметтерді сатып алу жөніндегі статистикалық есепті жүйелі түрде дамытуға да негізделуі тиіс.

Қазақстан мен Қырғызстанда статистика органдары туризм секторына қатысты қосалқы шоттарды (макроэкономикалық талдау құралы ретінде негізгі Ұлттық шоттар жүйесін (ҰШЖ) толықтыратын, экономиканың нақты бір саласын өз жіктемелері мен көрсеткіштері негізінде егжей-тегжейлі зерттеуге мүмкіндік беретін, сонымен бірге жалпы қабылданған стандарттармен үйлесімділікті сақтайтын құрал) жүргізу тәжірибесін енгізді. Ұлттық шоттар жүйесін одан әрі дамытудың келесі қадамы ҰЕҰ секторына қатысты қосалқы шоттарды енгізу болуы мүмкін.

Осы Есептің 3-қосымшасында аймақтағы ҰЕҰ-дардың институционалдық үлесін көрсететін елдер бойынша көрсеткіштердің жиынтық кестесі берілген.

7. ҰҰҰ-ның басқару сапасына, инвестициялық ахуалға және жеке секторды дамыту жағдайларына қосқан үлесі

Орталық Азия елдеріндегі ҰҰҰ-ның маңызды рөлі олардың қолданбалы сараптама жүргізу, бағдарламалардың іске асырылуын мониторингтеу, халықтан кері байланыс жеткізу және жергілікті даму жағдайларын жақсартуға қатысу арқылы басқару сапасын арттыру қабілетімен байланысты. Халықпен, қауымдастықтармен, жергілікті басқару органдарымен және шаруашылық жүргізуші субъектілермен тұрақты байланыс орнатуының арқасында ҰҰҰ қабылданған шешімдердің іс жүзінде қалай жүзеге асырылып жатқанын неғұрлым дәл бағалауға, инфрақұрылымдық және ұйымдастырушылық шектеулердің қай жерде сақталып отырғанын анықтауға, қандай топтар мен аумақтардың қамтылмай қалғанын және қандай шараларды түзету қажеттігін айқындауға көмектеседі. Осы тұрғыдан алғанда, ҰҰҰ кәсіпкерлікті, инвестицияларды және жеке сектордың дамуын қолдайтын неғұрлым болжамды, ашық әрі тартымды ортаны қалыптастырудың толыққанды қатысушылары болып табылады. Олардың маңызы, әсіресе, басқару жүйесіне «жергілікті жерден» алынған деректер, бенефициарлармен сенімді байланыс, мамандандырылған білім және шешімдерді іске асырудың неғұрлым икемді механизмдері қажет болатын жағдайларда ерекше арта түседі.

THE CONTRIBUTION OF NGOS TO GOVERNANCE QUALITY AND DEVELOPMENT CONDITIONS

Шешім қабылдауға қатысу	Сараптама	Кері байланыс	Қоғамдық мониторинг	Диалог алаңдары
ҰҰҰ мемлекеттік бағдарламаларды халықтың нақты қажеттіліктерімен байланыстырады.	ҰҰҰ заңдарды, бағдарламаларды және қызмет көрсету стандарттарын әзірлеуге көмектеседі.	ҰҰҰ кедергілерді, «көзге көрінбейтін» мәселелерді және қызметтердегі проблемаларды анықтайды.	ҰҰҰ бағдарламаларды іске асырудың ашықтығын, нысаналылығын және сапасын арттырады.	Қоғамдық кеңестер, жұмыс топтары және мемлекеттік сатып алу тұрақты өзара іс-қимыл арнасын құрады.

ЕЛДЕР БОЙЫНША НЕГІЗГІ МЫСАЛДАР

ҚАЗАҚСТАН	ҚЫРҒЫЗСТАН	ТӘЖІКСТАН	ТҮРІКМЕНСТАН	ӨЗБЕКСТАН
Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс, қоғамдық кеңестер, Атбасардағы су тасқынына қарсы шараларды мониторингилеу.	2025–2030 жылдарға арналған өңірлік даму бағдарламалары бойынша сараптама; Мүгедектер жөніндегі кеңес.	ҰҰҰ Ұлттық даму кеңесі жанындағы 14 ведомствоаралық жұмыс тобының қызметіне қатысады.	ҰҰҰ ұлттық іс-қимыл жоспарлары мен апат қаупін азайту жөніндегі жұмысқа қатысады.	ҰҰҰ қоғамдық мониторингке және нормативтік шешімдерді ілгерілетуге қатысады.

Жергілікті деректер, қоғамдастықтың сенімі және практикалық тәжірибе арқылы ҰҰҰ мемлекетке даму, инвестиция және жеке бастама үшін жағдайды жақсартуға көмектеседі.

7.1. ҰҰҰ мемлекеттік шешімдерді қабылдау және реформаларды іске асыру циклінің қатысушысы ретінде

Өңірдің барлық елдерінде ҰҰҰ белгілі бір дәрежеде шешім қабылдау үдерістеріне тартылған. Олар өз қызметін ұлттық басымдықтармен үйлестіру, бірлескен бағдарламаларға қатысу, халықтың қажеттіліктері туралы ақпарат ұсыну, шешімдерді сараптамалық сүйемелдеу және олардың іс жүзінде орындалуын мониторингтеу арқылы осы үдерістердің ажырамас бөлігіне айналған. ҰҰҰ-ның үлесі жекелеген жобаларды іске асырумен ғана шектелмейді. Олар стратегиялық құжаттарды, мемлекеттік бағдарламаларды және халықтың нақты қажеттіліктерін өзара байланыстыруға ықпал етеді.

Қазақстанда ҮЕҰ-дардың мемлекеттік саясатқа қатысуы мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс арқылы да институционалдандырылған, ол арқылы ҮЕҰ әлеуметтік маңызы бар қызметтерді көрсетуге және осал топтар тарапынан сұраныс жоғары болып отырған салалардағы олқылықтардың орнын толтыруға қатысады; сондай-ақ гранттық бағдарламалар, қоғамдық кеңестер және арнаулы әлеуметтік қызметтер де осы жүйеге кіреді. Қырғызстанда КЕҰ-дардың шешім қабылдау процесіне қатысуы даму мәселелерін талқылауға арналған бірлескен алаңдар, мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына консультациялық көмек көрсету, халықтың мұқтаждықтарын анықтау, мемлекеттік шешімдердің іске асырылуын мониторингілеу және мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс арқылы көрініс табады. Өзбекстанда МЕҰ (ННО) әлеуметтік, мәдени, білім беру және құқық қорғау бастамаларын іске асыруға тартылады, мемлекеттік және аумақтық механизмдер арқылы қолдау алады, сондай-ақ қоғамдық кеңестер мен бағдарламаларды талқылауға қатысады. Тәжікстанда ҮЕҰ ведомствоаралық жұмыс топтары арқылы стратегиялық жоспарлау және мониторинг процестеріне енгізілген. Түркіменстанда қоғамдық ұйымдар әлеуметтік қорғау, жастар саясаты, экология және осал топтарды қолдау салаларындағы мемлекеттік бағдарламаларды қолдау бағытында әрекет етеді.

МЫСАЛ

Қазақстан: мемлекеттік әлеуметтік тапсырыстар және қоғамдық кеңестер:

Қазақстанда мемлекет пен ҮЕҰ-дардың өзара іс-қимылы тұрақты механизмдерге сүйенеді: мемлекеттік әлеуметтік тапсырысқа, гранттық бағдарламаларға, қоғамдық кеңестер мен жұмыс топтарына негізделген. Бұл ҮЕҰ-дарға әлеуметтік бастамаларды іске асыруға, қызметтер көрсетуге, әлеуметтік-экономикалық мәселелерді талқылауға және мемлекеттік шешімдер бойынша кері байланыс қалыптастыруға қатысуға мүмкіндік береді. Мұндай модель ҮЕҰ-дардың қатысуын неғұрлым жүйелі әрі форматталған (формализацияланған) етеді.

МЫСАЛ

Тәжікстан: ҮЕҰ-дардың стратегиялық жоспарлауға қатысуы:

Тәжікстанда ҮЕҰ-дардың Ұлттық даму кеңесі жанындағы 14 ведомствоаралық жұмыс тобына қатысуы жобалық деңгейдегі өзара іс-қимылдан басқару цикліне неғұрлым жүйелі қатысуға көшуді көрсетеді. ҮЕҰ-дар мемлекетке оңтайлы шешімдер табуға, құқықтық базаны жетілдіруге және тәуекелдердің алдын алуға көмектеседі. Мәселен, Тәжікстан энергетиктер қауымдастығы «жасыл» энергетика үшін нормативтік базаны дамытуды, ЖЭК (жаңартылатын энергия көздері) үшін тіркелген тарифтерді енгізуді белсенді қолдайды, Рогун ГЭС-інің кешенді халықаралық сараптамасына қатысады. Басқа ұйымдар елдің цифрлық экожүйесін дамытуға және IT-академиялар құруға көмектеседі; әйелдер кәсіпкерлігін дамытуды, «жасыл» қаржыландыруға қол жеткізуді және тоқыма кластерлерін модернизациялауды қолдайды.

МЫСАЛ

Түркіменстан: сараптама және ұлттық іс-қимыл жоспарларын әзірлеуге қатысу:

Түркіменстанда қоғамдық ұйымдар мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын әзірлеуге қатысатын мойындалған сарапшылар әрі бірлескен әзірлеушілер болып табылады. «Ынам», «Йенме», «Машгала» және басқа да қоғамдық ұйымдар Адам саудасына қарсы іс-қимыл жөніндегі ұлттық іс-қимыл жоспарын әзірлеу жөніндегі жұмыс тобының құрамына кіреді, ал «Кейик Окара» қоғамдық ұйымы Гендерлік теңдік жөніндегі ұлттық іс-қимыл жоспарын әзірлеу барысында өткізілетін консультацияларға қатысады. Бұл – консультациялық деңгейден бірлескен жоспарлау деңгейіне өтудің айқын мысалы. Мұндай жағдайда ҮЕҰ-ның практикалық тәжірибесі жоғары деңгейдегі стратегиялық құжаттарға тікелей енгізіледі.

МЫСАЛ

Өзбекстан: МЕҰ (ННО) нормативтік және бағдарламалық шешімдердің бастамашысы ретінде:

Өзбекстанда МЕҰ-дар әлеуметтік және ағартушылық жобаларды орындаушылар ғана емес, мемлекеттік күн тәртібін қалыптастыруға қатысушылар ретінде де жиі бой көрсетіп келеді. Оған айқын мысал ретінде Өзбекстан Мүгедектер қауымдастығының қызметін атауға болады, бұл ұйым БҰҰ-ның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенциясын іске асыру жөніндегі Ұлттық іс-қимыл жоспарын әзірлеуге бастамашылық жасады; кейіннен бұл құжат мемлекет тарапынан институционалдық қолдауға ие болды.

Осы қатарда «Умидворлик» орталығының мемлекеттік білім беру саясатына кіріктірілген инклюзивті білім беру тұжырымдамасын ілгерілетуін, сондай-ақ Өзбекстан Волонтерлер қауымдастығының «Волонтерлік қызмет туралы» Заңның қабылдануына ықпал еткен адвокациялық қызметін атап өтуге болады. Бұл кейстер Өзбекстандағы МЕҰ-дардың тек реформаларды талқылауға қатысып қана қоймай, сонымен бірге қоғамдық бастамалар мен осал топтардың сұраныстарын мемлекеттік бағдарламалардың, нормативтік шешімдердің және институционалдық өзгерістердің тіліне аударуға қатысатынын көрсетеді.

7.2. ҮЕҰ мемлекеттік шешімдерге арналған сараптама көзі ретінде

ҮЕҰ-дардың маңызды функцияларының бірі – адамдармен, қауымдастықтармен және нақты мәселелермен іс жүзінде жұмыс істеуге, сондай-ақ халықаралық тәжірибені терең зерделеуге негізделген сараптаманы ұсыну болып табылады. Мұндай сараптаманың ведомстволық талдаудан айырмашылығы – ол бенефициарлармен тұрақты, бейресми әрі терең байланыс орнату, мақсатты топтардың мінез-құлқын түсіну және шешімдердің жергілікті жерлерде іске асырылу тәжірибесі негізінде қалыптасады.

ҮЕҰ-дар нормативтік құқықтық актілерді, мемлекеттік бағдарламаларды, іс-қимыл жоспарларын, әдістемелерді, қызмет көрсету стандарттарын және мониторинг құралдарын әзірлеуге елеулі үлес қоса алады. Олардың қатысуы әсіресе ресми консультацияларда сирек өкілдік ететін топтардың жағдайын ескеру қажет болған кезде өте құнды: олар –мүгедектігі бар адамдар, тұрмыстық зорлық-зомбылықтан аман қалған әйелдер, ауыл әйелдері, мигранттар, жастар, қарттар, құжаттары жоқ адамдар, сондай-ақ өмірлік қиын жағдайға тап болған балалар мен отбасылар.

EXAMPLE

Қырғызстан: өңірлерді дамытудың атаулы мемлекеттік саясатын әзірлеуге қосқан үлес

«Даму саясаты институты» қоғамдық ұйымы (ДСИ) Өңірлерді кешенді әлеуметтік-экономикалық дамытудың 2025–2030 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын әзірлеу процесіне сараптамалық қолдау көрсетті. Бұл бағдарлама кешенді аумақтық жоспарлауға көшуді, ерекше назар аударылатын аумақтарды бөліп көрсетуді, кеңістіктік деректерді пайдалануды және жалпыұлттық мүдделер мен жергілікті қауымдастықтардың мүдделері арасындағы теңгерімді бекітті.

ДСИ-дің бұл күн тәртібіне қосқан сараптамалық үлесі жүйелі сипатқа ие болды: Келісілген өңірлік жоспарлау тұжырымдамасын әзірлеуден және кейіннен аумақтық жоспарлауға жаңа тәсілдерді енгізуден бастап – Әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламаларының (ЭЭДБ) жаңа әдістемелерін әзірлеуді қолдауға және атаулы мемлекеттік қолдау құралы ретінде аумақтардың осалдық индексін қоса алғанда, биік таулы, жетуі қиын және шекара маңындағы аумақтарды қолдау бағдарламасын дайындауға қатысуға дейінгі ауқымды қамтыды.

МЫСАЛ

Тәжікстан: тең құқықтар мен мүмкіндіктер туралы заңнаманы ілгерілету

Тәжікстанда Әйелдер ұйымдарының коалициясы тең құқықтар мен тең мүмкіндіктер туралы заңды көптеген жылдар бойы ілгерілетуге қатысты. Бұл жұмыс заң жобасын сараптамалық сүйемелдеуді, қоғамдық тыңдауларды, мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылды және тәсілдерді халықаралық міндеттемелермен үйлестіруді (гармонизациялауды) қамтыды. Бұл мысал ҰЕҰ-дардың тек нақты бір топтың мүдделерін қорғаушы ғана емес, сонымен бірге заң шығару процесінің де толыққанды қатысушысы ретінде әрекет ете алатынын көрсетеді.

МЫСАЛ

Түркіменстан: ұлттық іс-қимыл жоспарларына қатысу

Түркіменстанда қоғамдық ұйымдар жекелеген іс-қимыл жоспарларын әзірлеуге және іске асыруға қатысады. Мәселен, «Ынам» қоғамдық ұйымы адам саудасына қарсы іс-қимыл жөніндегі жұмысқа тартылса, «Кейик Окара» қоғамдық ұйымы гендерлік теңдік күн тәртібімен және осал отбасыларды қолдаумен айналысады. Бұл жағдайларда ҰЕҰ-дардың қосқан үлесі практикалық тәжірибені, мамандандырылған көмекті және сезімтал әлеуметтік мәселелер бойынша шешімдерді қалыптастыруға қатысуды ұштастырудан көрінеді.

МЫСАЛ

Өзбекстан: МЕҰ (ННО) тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы заңнаманы реформалауға қосқан үлесі

Бірнеше жыл бойы МЕҰ-дар, соның ішінде Nemolchi.uz бастамасы, дағдарыс орталықтары мен белсенділер ақпараттық науқандар жүргізіп, зорлық-зомбылық жағдайларын құжаттандырды, зардап шеккендерге көмектесті және заңнаманы өзгерту бойынша ұсыныстар дайындады. 2023 жылы мемлекеттің, парламенттің және азаматтық қоғамның бірлескен жұмысының нәтижесінде тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік туралы нормалар қабылданып, құрбандарды қорғау механизмдері күшейтілді.

7.3. ҰЕҰ халықтан кері байланыс алу арнасы ретінде

Мемлекеттік басқарудың сапасы қабылданған шешімдердің іс жүзінде қалай жұмыс істейтіні туралы шынайы ақпаратты алу қабілетіне тікелей байланысты. ҰЕҰ-дар басқарудың бұл элементін айтарлықтай күшейтеді, өйткені олар ресми арналармен әрдайым белсенді байланысқа түсе бермейтін топтар мен аумақтарға тікелей шыға алады. Олар қызметтерді алу, қолдау бағдарламаларына қатысу, жергілікті органдармен және әлеуметтік мекемелермен өзара іс-қимыл жасау кезінде туындайтын мәселелерді нақты тіркейді. Бұл рөлде ҰЕҰ жеке адам, қауымдастық және мемлекет арасындағы дәнекер (делдал) ретінде әрекет етеді: олар жекелеген шағымдарды, жергілікті мәселелер мен жиі қайталанатын кедергілерді ұсыныстар, талдамалық материалдар, қоғамдық талқылаулар мен бағдарламалық шешімдер форматына көшіреді. Бұл сенімсіздік, стигма, шалғайлық немесе әкімшілік кедергілер салдарынан мемлекеттік органдарға өз бетінше жүгінуі қиындаған осал топтар үшін ерекше маңызды.

МЫСАЛ

Түркіменстан: жергілікті мәселелерді анықтау және осал топтармен жұмыс істеу

Түркіменстанда жергілікті деңгейдегі қоғамдық ұйымдар өңірлік мәселелерді анықтайды, мемлекеттік бастамаларды түсіндіреді және ресми ақпараттық арналармен әлсіз қамтылған топтармен жұмыс істейді. Бұл, атап айтқанда, мүгедектігі бар адамдарға, зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерге, қарттарға және құқықтық әрі психологиялық сүйемелдеуді қажет ететін топтарға қатысты.

МЫСАЛ

Тәжікстан: Бассейндік әйелдер форумдары

Тәжікстанда Сырдария және Кофарниган өзендерінің бассейндерінде «Әйел және қоғам» қауымдастығы қоғамдық ұйымы құрған «Бассейндік әйелдер форумдары» диалог алаңы әйел су пайдаланушылардың пікірлері хаттамаға енгізіліп, тікелей Тәжікстан Республикасының Энергетика және су ресурстары министрлігіне жолданатын тұрақты жұмыс істейтін алаң ретінде қызмет етеді. Бұл мемлекетке ресурстарды басқару саласындағы жергілікті деңгейдегі өзекті мәселелерге жедел ден қоюға мүмкіндік береді.

МЫСАЛ

Өзбекстан: жергілікті бюджеттерге қоғамдық мониторинг жүргізу

Өзбекстанның Қашқадария облысында 2026 жылы жергілікті МЕҰ-дар мен белсенділер 12 махаллада объектілерді қарап тексеру, құжаттаманы талдау және бенефициарлардан сұхбат алу әдістерін қолдана отырып, «Бастамалы бюджет» (Инициативный бюджет) және «Махалла бюджеті» бағдарламаларына қоғамдық мониторинг жүргізді. Осы механизм арқылы басқару органдары шешім қабылдау кезінде жұмыстардың сапасыздығын, тротуарлар мен су бұру жүйелерінің жоқтығын, құжаттарға қолжетімділіктің шектеулілігін және ақаулардың болуына қарамастан жобалардың ресми түрде аяқталу фактілерін ескеруге мүмкіндік алды. Бұл Өзбекстандағы МЕҰ-дардың жергілікті бюджет саясатын түзету үшін халықтан кері байланыс алу арнасы ретінде әрекет ететінін көрсетеді.

Мұндай кері байланыс мемлекетке қандай шешімдердің халық тарапынан қолжетімді әрі тиімді деп қабылданатынын, қандай шаралардың бейімдеуді қажет ететінін, ақпараттандыруда қай тұстарда олқылықтар бар екенін және қандай топтардың стандартты бағдарламалардың шетінде қалып отырғанын анық көруге мүмкіндік береді. Бұл функция тек әлеуметтік саясат үшін ғана емес, экономикалық даму үшін де маңызды.

Үкіметтік емес ұйымдар арқылы басқару органдарына жергілікті жерлерде қандай қызметтердің көрсетіліп жатқаны және олардың қаншалықты тиімді жұмыс істейтіні, инфрақұрылымдағы қандай олқылықтардың сақталып отырғаны, үй шаруашылықтары, кәсіпкерлер мен жергілікті қауымдастықтардың қандай кедергілерге тап болатыны туралы ақпарат жеткізіледі. Осындай кері байланыс басқарушылық шешімдердің сапасын арттыруға және жеке бастамалардың дамуына қолайлы орта қалыптастыруға ықпал етеді.

7.4. Қоғамдық мониторинг және есептілік

ҰЕҰ-дар бағдарламалардың іске асырылуын қоғамдық мониторингілеу, шешімдерді талқылауға қатысу және реформалардың жекелеген бағыттарына сыртқы баға беру арқылы басқару сапасын арттыруға үлес қосады. Мұндай үлестің қоғамдық және экономикалық маңызы зор: ол іркілістерді жүйелі сипат алғанға дейін анықтауға көмектеседі, бағдарламалардың ресми (формальды) түрде орындалу тәуекелін азайтады, ашықтықты күшейтеді және мемлекеттік шаралардың іс жүзінде қалай жүзеге асырылып жатқанын тексеретін қосымша арна қалыптастырады. Бұл атқарылу сапасы халықтың өмір сүру жағдайына, кәсіпкерліктің дамуына, қызметтердің тұрақтылығына және аумақтардың инвестициялық тартымдылығына тікелей әсер ететін салаларда ерекше маңызды.

Қазақстанда қоғамдық кеңестер мен сарапшылық алаңдар ҰЕҰ-дардың шешімдерді талқылауға және қоғамдық бақылауға қатысуы үшін мүмкіндіктер туғызады. Өзбекстанда қоғамдық мониторинг формаларына бақылау жасау, қоғамдық талқылаулар, нормативтік құқықтық актілер жобаларына сараптама жүргізу және қоғамдық тыңдаулар кіреді. Қырғызстанда ҰЕҰ-дар мемлекеттік шешімдердің мониторингіне, ашықтық пен есептілікті дамытуға, сондай-ақ әлеуметтік қызметтерге, сот төрелігіне қол жеткізуге, гендерлік теңдікке және жергілікті дамуға байланысты мәселелерді талқылауға қатысады. Тәжікстанда ҰЕҰ-дардың мониторингтік рөлі ведомствоаралық жұмыс топтарына қатысу және стратегиялық құжаттардың іске асырылуын талқылау арқылы күшейтіледі. Түркіменстанда ҰЕҰ-дардың мониторингтік функциясы әкімшілік есептіліктен бөлек, азаматтық қорғаныс, төтенше жағдайларға (ТЖ) әрекет ету және апаттар қаупін азайту (АҚА) саласында барынша толық ашылады.

МЫСАЛ

Қазақстан: Атбасар қаласындағы тасқынға қарсы шараларға қоғамдық мониторинг жүргізу:

Қазақстанда Ақмола облысының Атбасар қаласындағы «Ангел» қоғамдық бірлестігінің қызметі айқын мысал бола алады. 2009, 2014 және 2017 жылдардағы қиратқыш су тасқындарынан және су тасқынына қарсы шаралардың нәтижесіздігінен кейін, ұйым қаланы қорғау жөніндегі шешімдерге жүйелі қоғамдық мониторинг бастамасын көтерді. Жұмыс Жабай өзенінің гидрологиялық процестеріне тәуелсіз талдау жасауды, гидрологиялық бекеттердің деректерін жинау мен талдауды, тасқынның себептері туралы сарапшылық қорытындылар дайындауды және халық пен мемлекеттік органдарды жария ақпараттандыруды қамтыды. Дәлелді базаны күшейту үшін Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университетінің ғалымдары, Парламент депутаты, БАҚ және халықаралық механизмдер, соның ішінде Орхус конвенциясының Сақталуын тексеру жөніндегі комитетінің қатысуымен коалиция құрылды.

МЫСАЛ

Қырғызстан: дәрі-дәрмектерді бөлу және сатып алу мониторингі

Қырғызстанда ҰЕҰ-дар дәрі-дәрмек құралдарын бөлу және сатып алу мониторингіне тартылған. Мұндай бақылау препараттарға қол жеткізу осал топтар үшін көмектің сапасы мен үздіксіздігіне тікелей әсер ететін салаларда өте маңызды. ҰЕҰ-дардың қатысуы ведомстволық бақылауды емделушілер мен сервистік ұйымдардың кері байланысымен толықтыруға, сондай-ақ дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етудегі іркілістерді дер кезінде анықтауға мүмкіндік береді.

МЫСАЛ

Түркіменстан: төтенше жағдайлар саласындағы мониторинг

Төтенше жағдайлар жөніндегі мемлекеттік комиссияның үйлестіруші рөлімен Түркіменстанның Ұлттық Қызыл Жарты Ай Қоғамы (ТҰҚЖҚ) волонтерлер мен қоғамдық комитеттер желісі арқылы бақылаудан бұрын, осалдықты тәуелсіз бағалауды және «жергілікті жерден» кері байланысты жүзеге асыра отырып, мемлекеттік қызметтер мен халық арасындағы «көпір» ретінде әрекет етеді.

МЫСАЛ

Өзбекстан: МЖӘ жобаларына қоғамдық мониторинг жүргізу

Қашқадария облысында жергілікті МЕҰ-дар, белсенділер мен сарапшылардың қатысуымен «Юксалиш» қозғалысы жүргізген МЖӘ (Мемлекеттік-жекеменшік әріптестік) жобаларының қоғамдық мониторингі жекелеген объектілер бойынша ашық тендерлердің жоқтығын, инклюзивтілік мәселелерін, субсидиялардың кешіктірілуін, инвестордың қаржыны толық салмауын және әлеуметтік міндеттемелердің бір бөлігінің ашық еместігін анықтады. Нәтижелері түзетуші шешімдер қабылдауға негіз ретінде жергілікті билік органдары мен бейінді құрылымдарға жіберілді. Бұл кейс МЕҰ-дардың инфрақұрылымдық жобалардың іске асырылуындағы есептілік пен ашықтықты күшейте алатынын көрсетеді.

Сонымен қатар, аймақ үшін ортақ сын-қатер сақталып отыр: қатысу алаңдарының болуының өзі әрдайым шешімдерге ықпал етуге кепілдік бере бермейді. Басқару сапасын арттыру үшін ҮЕҰ-дардың тек қатысу фактісін ғана емес, олардың ұсыныстарының ары қарайғы тағдырын да тіркеп отыру маңызды: қандай ұсыныстар қаралды, қайсысы ескерілді, қайсысы қандай негіздемелермен қабылданбады.

7.5. Өзара іс-қимыл платформалары және бірлескен шешімдер

Аймақ елдерінде мемлекет пен ҮЕҰ-дардың өзара іс-қимылының әртүрлі платформалары біртіндеп қалыптасып келеді: олар – қоғамдық кеңестер, ведомствоаралық жұмыс топтары, азаматтық форумдар, сарапшылық алаңдар, мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс механизмдері, гранттық бағдарламалар, консультациялар, қоғамдық тыңдаулар мен бірлескен іс-қимыл жоспарлары. Бұл платформалардың мәртебесі мен ықпал ету деңгейі әртүрлі, бірақ жалпы алғанда, мұндай алаңдардың маңыздылығы – олардың тұрақты өзара іс-қимыл арнасын құруында. Олар болмаған жағдайда, ынтымақтастық көбіне жеке байланыстарға, бөлек жобаларға және нақты мемлекеттік органдардың жекелеген бастамаларына тәуелді болып қалады. Ал тұрақты алаңдар болған кезде мәселелерді жүйелі түрде талқылауға, ҮЕҰ-дардың әртүрлі топтарын тартуға, ұсыныстарды салыстыруға және кері байланысты қамтамасыз етуге мүмкіндік туады.

МЫСАЛ

Қазақстан: Мәдениет және ақпарат министрлігі жанындағы Үйлестіру кеңесі

Қазақстанда өзара іс-қимыл платформаларының дамуы 2025–2026 жылдары мемлекет пен ҰЕҰ арасындағы үйлестіру механизмдерінің трансформациялануымен, соның ішінде Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі жанындағы Үйлестіру кеңесі форматына көшумен байланысты. Мұндай формат басқару сапасы туралы бөлім үшін өте маңызды, өйткені ол азаматтық секторды дамыту, мемлекеттік қолдау, әлеуметтік тапсырыс, гранттық механизмдер және ҰЕҰ-дардың қоғамдық маңызы бар міндеттерді іске асыруға қатысу мәселелерін талқылаудың неғұрлым тұрақты арнасын қалыптастырады.

МЫСАЛ

Қырғызстан: Министрлер Кабинеті жанындағы Мүгедектігі бар адамдардың істері жөніндегі кеңес.

Қырғызстанда мемлекет пен ҰЕҰ-дардың өзара іс-қимылының тұрақты платформасы – Министрлер Кабинеті жанындағы Мүгедектігі бар адамдардың істері жөніндегі кеңес

болып табылады. Бұл – инклюзия және әлеуметтік қорғау мәселелерін қарастыру үшін бейінді министрліктерді, жергілікті өзін-өзі басқару органдарын және азаматтық қоғам ұйымдарын біріктіретін тұрақты жұмыс істейтін консультативтік-кеңесші орган. Кеңес заңдар мен бағдарламалардың жобаларын қарайды, ҰЕҰ-дар мен азаматтардың ұсыныстарын жинақтайды, атқарушы билік үшін ұсынымдар әзірлейді және жұмыс топтарын құра алады.

МЫСАЛ

Өзбекстан: қоғамдық кеңестер өзара іс-қимыл платформасы ретінде

Өзбекстанда мемлекет пен ҰЕҰ-дардың өзара іс-қимылының маңызды платформасы ретінде қоғамдық кеңестер, жұмыс топтары және қоғамдық тыңдаулар танылады. Әсіресе сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл блогы ерекше көзге түседі, мұнда ҰЕҰ-дар Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі ұлттық кеңестің құрамына енгізілген және бейінді агенттік жанындағы қоғамдық кеңесте көпшілікті құрайды.

Инвестициялық ахуал мен жеке секторды дамыту тұрғысынан алғанда, өзара іс-қимыл алаңдарының болуы ғана емес, олардың мемлекет, жергілікті қауымдастықтар, бизнес және даму ұйымдары арасындағы ақпараттық алшақтықты қысқарту қабілеті де маңызды. Инфрақұрылым сапасы, қызметтердің қолжетімділігі, ұйымдастырушылық кедергілер және кәсіпкерлердің қажеттіліктері туралы практикалық сигналдарды ескеруге мүмкіндік беретін платформалар жағдайында үкіметтік емес ұйымдардың үлесі қоғамдық қатысумен ғана шектелмей, даму ортасын жақсартудың маңызды факторына айналады.

ҚОРЫТЫНДЫ:

Орталық Азия елдерінде ҮЕҰ-дардың мемлекетті нығайтуға және басқару сапасын арттыруға қосқан үлесі бір-бірімен байланысты бірнеше функциялар арқылы көрінеді: олар - шешім қабылдау процесіне қатысу, қызметтің ұлттық басымдықтарға сәйкестігі, бірлескен бағдарламаларды іске асыру, сарапшылық қолдау көрсету, қоғамдық мониторинг, халықтан кері байланыс алу және диалог платформаларына қатысу. Бұл функциялар ҮЕҰ-дарды даму жүйесінің маңызды қатысушысына айналдырады, әсіресе мемлекетке бенефициарлар тарапынан сенім, мамандандырылған білім, жергілікті ақпарат және икемді жұмыс формалары қажет болатын салаларда олардың рөлі зор.

Бұл үлесті одан әрі күшейту аймақ мемлекеттерінің ҮЕҰ қатысуын жай ғана тіркеп қоюдан, оның нәтижелілігін бағалауға көшу қабілетіне байланысты. Ол үшін ҮЕҰ ұсыныстарын есепке алу, оларды қарау нәтижелері бойынша кері байланыс орнату, серіктестіктің ұзақ мерзімді форматтарын енгізу, нәтижелерді бағалаудың сапалы көрсеткіштерін енгізу және ҮЕҰ-дарды адамдардың, қауымдастықтар мен аумақтардың мұқтаждықтары туралы практикалық ақпараттың негізгі дереккөзі ретінде тану маңызды.

8. ҮЕҰ-дардың экономикалық дамуға қосқан үлесі

ҮЕҰ-дардың экономикалық үлесі олардың жұмыс беруші, салық төлеуші және қаржылық айналымның қатысушысы ретіндегі институционалдық қатысуымен ғана шектелмейді. Ұйымдардың жарғылық қызметі арқылы қалыптасатын үлестің де орны бөлек: оған экономикалық дағдыларды дамыту, кәсіпкерлік пен өзін-өзі жұмыспен қамтуды қолдау, осал топтар үшін жұмыс орындарын ашу, жергілікті қызметтер мен инфрақұрылымды дамыту, әлеуметтік кәсіпкерлік және қауымдастықтарды дамудың практикалық міндеттерін шешуге тарту жатады. Бұл рөлде ҮЕҰ адамдар мен аумақтардың экономикалық белсенділігі үшін жағдай жасайды, әсіресе еңбек нарығына, капиталға, білімге, инфрақұрылымға және әкімшілік қолдауға қолжетімділік шектелген жерлерде олардың көмегі айқын сезіледі. Кедей үй шаруашылықтары, әйелдер, жастар, мүгедектігі бар адамдар, ауыл тұрғындары мен шағын кәсіпкерлер үшін мұндай қолдау тек көмекке тәуелді болудан нақты дағдылар алуға, табыс табуға, жұмыспен қамтылуға және жергілікті экономикаға қатысуға көшуді білдіруі мүмкін. Аймақ елдерінде бұл үлес, ең алдымен, екі бағытта көрінеді: адамдардың экономикалық мүмкіндіктерін кеңейту және қауымдастықтар мен аумақтар деңгейінде экономикалық белсенділік үшін жағдайларды жақсарту.

Экономикалық бағыт ҮЕҰ қызметінде елеулі орын алады. Мысалы, Қырғызстанда кедейшілікпен күресуге және экономикалық мүмкіндіктерді кеңейтуге ҮЕҰ жобалық қызметінің шамамен 25%-ы тиесілі. Бұл ретте тікелей көрсеткіштер бүкіл тиімділікті толық көрсете алмайды: экономикалық құндылықтың қомақты бөлігі кейінірек, яғни стандартты статистикамен толық өлшеу қиынға соғатын бенефициарлардың табысы, өзін-өзі жұмыспен қамтуы, шағын бизнесі және экономикалық белсенділігі арқылы көрініс табады.

8.1. Әлеуметтік кәсіпкерлік және инклюзивті даму.

ҮЕҰ-дардың әлеуметтік кәсіпкерлік саласындағы белсенділігі инклюзивті дамудың - стандартты еңбек нарығына шығуы қиындық тудыратын адамдарды экономикалық белсенділікке тартудың маңызды құралы болып табылады. Бұл әсіресе мүгедектігі бар адамдар, өмірлік қиын жағдайға тап болған әйелдер, ауыл тұрғындары, кәсіби дағдылары жоқ жастар, мигранттар және аз қамтылған үй шаруашылықтары үшін өте маңызды. ҮЕҰ оқыту, тәлімгерлік (наставничество), жұмыс орындарын бейімдеу, өндірістік алаңдар құру, ақылы әлеуметтік қызметтерді ұйымдастыру, жабдықтармен қамтамасыз ету және стартаптарды сүйемелдеу арқылы осы кедергілерді еңсеруге көмектеседі.

МЫСАЛ

Түркіменстан: мүгедектігі бар адамдарды өндірістік жұмыспен қамту

Түркіменстанда Зағиптар мен саңыраулар қоғамының оқу-өндірістік кәсіпорындары көру және есту қабілеті бұзылған 400-ден астам мүгедектігі бар адамды жұмыспен және еңбек арқылы оңалтумен қамтамасыз етіп отыр. Бұған қоса, Мүгедектерді қолдау орталығының арнайы бейімделген жылыжайы да осы топ үшін жұмыс орындарын ашуда.

Бұл мысалдар әлеуметтік кәсіпкерлік пен ҮЕҰ жанындағы өндірістік қызметтің бір мезгілде экономикалық, оңалтушылық және интеграциялық функцияларды атқара алатынын көрсетеді: адам тек көмек алып қана қоймай, еңбек қызметіне қатысуға, табыс қалыптастыруға және әлеуметтік белсенділігін сақтауға мүмкіндік алады.

Тәжікстанда ҮЕҰ-дардың бір бөлігі ақылы әлеуметтік қызметтер көрсету және тауарлар өндіру арқылы ішінара өзін-өзі қаржыландыру моделдеріне көше бастады. Бұл тәжірибенің маңыздылығы ұйымдардың гранттарға тәуелділігін азайтуында ғана емес, сонымен бірге халықтың осал топтары үшін жұмыс орындары мен экономикалық белсенділіктің жаңа формаларын құруында болып табылады. Донорлық көмек қысқарған жағдайда мұндай моделдер әлеуметтік қызметтерді сақтап қалуға көмектеседі және сонымен бірге еңбек нарығына шығу кезінде қолдауды қажет ететіндер үшін экономикалық мүмкіндіктерді қалыптастырады.

МЫСАЛ

Қазақстан: еңбек арқылы интеграциялау және әлеуметтік өндірістер

Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлік еңбек арқылы интеграциялау және өмірлік қиын жағдайға тап болған адамдарды қолдау практикасы арқылы көрініс табады. «ДОС» орталығы инва-СТО (мүгедектерге арналған ТҚО) және арбалар өндірісі арқылы мүгедектігі бар адамдар үшін жұмыс орындарын ашуда.

Ақтауда әйелдерге арналған дағдарыс орталықтары өз өндірістерін дамытуда, бұл көрсетілетін қызметтердің тұрақтылығын нығайтуға және қолдауға мұқтаж әйелдерді жұмыспен қамтуға мүмкіндік береді. Мұндай жағдайларда экономикалық тиімділік әлеуметтік көмекті, кәсіби бейімделуді және бенефициарлардың дербес табысқа шығуын ұштастыру арқылы жүзеге асады.

8.2. Кәсіпкерлікті, өзін-өзі жұмыспен қамтуды және экономикалық дағдыларды дамыту

Экономикалық белсенділіктің кедергілері көбіне тек капиталдың тапшылығымен ғана емес, сонымен бірге бизнес-дағдылардың, қаржылық сауаттылықтың, нарықты түсінудің, заңдық қолдаудың, цифрлық құзыреттердің жетіспеушілігімен және тәлімгерлердің қолжетімсіздігімен де анықталады. Сондықтан ҮЕҰ-дардың экономикалық үлесінің маңызды бағыты – тек осал топтармен ғана емес, сонымен бірге халықтың кеңірек топтары арасында кәсіпкерлікті, өзін-өзі жұмыспен қамтуды және экономикалық дағдыларды дамыту болып табылады. ҮЕҰ ісін жаңа бастаған және жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлермен, жастармен, әйелдермен, ауыл тұрғындарымен, шағын кәсіпорындармен, жұмыссыздармен және білімді, консультацияларды, тәлімгерлікті, цифрлық құралдарды немесе стартаптық қолдауды қажет ететін адамдармен жұмыс істейді. Орталық Азиядағы ҮЕҰ кәсіпкерліктің жалпы идеясын практикалық форматтарға: оқыту, консультация беру, менторлық, стартаптарды сүйемелдеу және алғашқы нәтижелерге дейін қолдау көрсету ісіне көшіреді. Бұл ретте тиімділіктің басым бөлігі жобалар шеңберінен тыс жерде пайда болады: білім алған кәсіпкер, ауылдық отбасы, әйелдер бастамасы немесе өзін-өзі жұмыспен қамту дағдыларын алған жас азамат өз қызметінде кейінгі экономикалық құндылықты дербес қалыптастырады.

МЫСАЛ

Қырғызстан: әйелдер мен жастар кәсіпкерлігін қолдау

Қырғызстанда ҚР Білім және ғылым министрлігімен және аймақтық университеттермен ынтымақтастықта өңірлерде агроорталықтар құру дамып келеді. Тек бір ғана ҮЕҰ-ның күшімен 2024 жылдың соңына қарай 6 облыста 6 агроорталық ашылды. Әрбір агроорталық жылына 800 бенефициарды оқытады. Сонымен қатар, ҮЕҰ 36 жасқа дейінгі жастарға арналған білім беру орталықтарының желісін құруда, онда болашақ және қазіргі фермерлер кәсіпкерлік және практикалық дағдыларды меңгереді. Оннан астам ҮЕҰ әйелдер кәсіпкерлігін дамытуға тікелей тартылған. Олар жұмыс істеп тұрған кәсіпкер әйелдерге менторлық пен оқытуды ұсынады, стартаптарды қолдайды, жастарды кәсіпкерлік негіздеріне тартады, туризм, қаржылық сауаттылық, бизнес-стратегиялар бойынша оқыту жүргізеді және заңдық көмек көрсетеді. Әсіресе менторлық пен коучинг, соның ішінде өңірлер үшін қашықтықтан сүйемелдеу және кәсіпкер әйелдердің аймақтық қауымдастықтарын қолдау маңызды құралға айналды: мұндай форматтар әйелдерге тек білім беріп қана қоймай, бизнес жүргізу жолындағы психологиялық және ұйымдастырушылық кедергілерді еңсеруге де көмектеседі.

МЫСАЛ

Түркіменстан: ауыл әйелдерінің цифрлық сауаттылығы

Түркіменстанда «Йенме» қоғамдық ұйымының қатысуымен 450 ауыл әйелі цифрлық сауаттылық курстарынан өтті. Кәсіпкерлік және экономикалық дағдылар бөлімі үшін бұл мысал мынаны көрсетуімен маңызды: ҮЕҰ ауылдық жерлердегі әйелдердің қазіргі заманғы экономикаға белсендірек қатысуы, өзін-өзі жұмыспен қамтуы, микробизнес жүргізуі, тауарлар мен қызметтерді ілгерілетуі үшін қажетті шартқа айналып отырған базалық цифрлық құзыреттерге қолжетімділігін кеңейте алады.

Аймақтағы көрнекі үрдістердің бірі – үкіметтік емес ұйымдардың қатысуымен кәсіпкерлерді қолдау орталықтарының құрылуы. Әсіресе, мұндай орталықтардың тек қалаларда ғана емес, ауылдық жерлерде де ашылуы маңызды. Бұл орталықтарда бизнесті сүйемелдеудің негізгі бағыттары бойынша мамандар жұмыс істейді, олардың қатарында құқықтық, қаржылық, маркетингтік және коммуникациялық мәселелер де бар. Мұндай модельдің маңыздылығы – кәсіпкерлерді қолдау қызметінің тұрақты сипатқа ие болып, астанадан тыс жерлерде де қолжетімді болуында. Мысалы, Қырғызстанда мұндай орталықтар республиканың бес облысында құрылған.

Өңірлік ауқымда бұл бағыт ҰЕҰ-дардың экономикалық білім мен тәжірибені таратудың тиімді тетігі бола алатынын көрсетеді. Олар кәсіпкерлікті қолдауға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар тым жалпы сипатта болатын немесе коммерциялық консультациялар бастаушы кәсіпкерлерге, ауыл тұрғындарына және шағын бастамаларға қолжетімсіз болатын жағдайларда маңызды рөл атқарады. Бұл ретте экономикалық нәтиже адамдардың дербестігінің артуы, кәсіпкерлік шешімдердің сапасының жақсаруы, жаңа табыс көздерінің пайда болуы және халықтың жергілікті экономикаға қатысуының кеңеюі арқылы қалыптасады.

8.3. Экономикалық жағдайларға әсер ететін инфрақұрылымдық және сервистік жобалар

ҰЕҰ-лардың инфрақұрылымды дамытуға қатысуы ең алдымен экономикалық белсенділік үшін жергілікті жағдайларды жақсарту арқылы көрінеді: қауымдастықтардың қажеттіліктерін анықтау, серіктестер мен ресурстарды тарту, тұрғындардың қатысуын ұйымдастыру, құрылған қызметтерді басқаруды қолдау және инфрақұрылымдық шешімдерді жергілікті даму міндеттерімен байланыстыру. Кәсіпкерлер, фермерлік шаруашылықтар және жергілікті қауымдастықтар үшін жолдар, су, энергия және байланыс қана емес, сонымен қатар ақпаратқа қолжетімділік, ұйымдастырушылық қолдау, қатысушылар арасындағы сенім және қауымдастықтың құрылған қызметті басқару қабілеті де маңызды. Осы бағытта ҰЕҰ инфрақұрылымдық шектеулерді азайтуға, сыртқы ресурстарды тартуға, қызметтерді басқару дағдыларын қалыптастыруға және сол арқылы жергілікті инвестициялық ахуалдың жекелеген құрамдас бөліктерін жақсартуға ықпал етеді.

МЫСАЛ

Өзбекстан: сумен жабдықтау жергілікті инвестициялық ахуалдың элементі ретінде

Өзбекстанда халықтың тұрмыс жағдайларын қолдау және дамыту жөніндегі «Taraqqiyo» республикалық орталығы ауылдық аумақтарды дамытудың ауыз сумен жабдықтау бойынша автономды ұйымдарды құруға негізделген моделін іске асырды. Бұл бастама әлеуметтік саланың дамуына да, жергілікті жерлердегі экономикалық жағдайдың жақсаруына да елеулі әсерін тигізді. Сенімді ауыз суға қолжетімділік үй шаруашылықтарының шығындарын азайтады, мектептердің, балабақшалардың және әлеуметтік нысандардың жұмысын жақсартады, ауылдық елді мекендердің тұрақтылығын арттырады әрі жергілікті экономикалық белсенділік үшін неғұрлым болжамды орта қалыптастырады. Нәтижесінде 170 мыңнан астам ауыл тұрғыны таза ауыз суға қол жеткізді, сумен жабдықтаудың 43 орталықсыздандырылған жүйесі салынды және 850 шақырымнан астам су құбыры желілері тартылды. Әсіресе, 33 жүйенің жергілікті ҰЕҰ арқылы қауымдастықтардың басқаруына берілуі маңызды, өйткені бұл инфрақұрылымдық нәтижені қызметті жергілікті деңгейде тұрақты басқару моделіне айналдырды.

8.4. Жергілікті экономикалық белсенділік және қауымдастықтарды дамыту

ҰЕҰ қауымдастықтарға қажеттіліктерді анықтауға, бірлескен іс-қимылдарды ұйымдастыруға, жергілікті ресурстарды басқаруға, қаржыландыруды тартуға және құрылған қызметтерді қолдауға көмектескен кезде жергілікті экономикалық дамуға үлес қосады. Мұндай үлес әсіресе экономикалық белсенділігі әлсіз инфрақұрылыммен, ақпараттың жетіспеушілігімен, қызметтердің төмен қолжетімділігімен және шешімдер қабылдау процестерінде тұрғындар мүдделерінің шектеулі өкілдігімен тұсалып отырған ауылдық, шалғай және аз қамтылған аумақтар үшін өте маңызды.

Бұл бағытта ҰЕҰ жергілікті өзгерістердің ұйымдастырушысы ретінде әрекет етеді. Олар тұрғындардың шашыраңқы қажеттіліктерін жобаларға, өтінімдерге, бағдарламаларға, серіктестіктер мен практикалық шешімдерге көшіруге көмектеседі. Қауымдастықтар деңгейінде ҰЕҰ-дардың экономикалық үлесі практикалық міндеттерді шешудің ұжымдық қабілетін дамытумен байланысты: бұған басымдықтарды анықтау, бірлескен іс-қимылдар туралы келісу, ресурстарды тарту, құрылған қызметтерді басқару және жергілікті билік орындарымен, жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен өзара іс-қимыл жасау жатады. Мұндай үлес жергілікті дамудың ұйымдастырушылық негізін қалыптастырады және жергілікті экономикалық бастамалардың тұрақтылығын арттырады.

МЫСАЛ

Тәжікстан: АҚҰ (Азаматтық қоғам ұйымдары) аймақтық желілері және шалғай қауымдастықтар

Тәжікстанда Хатлон, Соғды облыстарындағы және Таулы Бадахшан автономиялық облысындағы АҚҰ-ның аймақтық желілері шалғайдағы қауымдастықтарға көмек, білім және практикалық тәсілдер жеткізу қызметін атқарады. Олардың қосқан үлесі – халықаралық серіктестермен және жергілікті қауымдастықтармен жұмыс істеуде жинақталған тәжірибені ұлттық шараларды іске асыруға және жергілікті дамуды қолдауға пайдалану. Мұндай желілер, әсіресе қызметтерге, ақпаратқа және экономикалық мүмкіндіктерге қолжетімділік шектеулі өңірлерде сараптамалық және операциялық ресурстардың жоғалуына жол бермеуге көмектеседі.

МЫСАЛ

Қырғызстан: жергілікті билік органдарына инвестициялық ахуалды жақсартуға көмектесу

Қырғызстанда ҰЕҰ аудандық әкімшіліктерге аумақтардың инвестициялық профильдерін және маркетингтік өнімдерін әзірлеуге, оның ішінде аумақтық брендтеуді қалыптастыруға көмектеседі. Сонымен қатар олар бизнеспен өзара іс-қимыл платформаларын құруға, жергілікті өндірушілер фестивальдерін, инвестициялық форумдарды ұйымдастыруға қатысады. Қырғызстанда ҰЕҰ жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен серіктестікте жергілікті инфрақұрылым мен қызметтерді дамытуға да атсалысады. Мұндай бастамалар экономиканың жекелеген секторлары мен жергілікті инфрақұрылымды дамыту бағдарламаларын әзірлеуді, донорлық қаржыландыру көздерін іздеуді, сондай-ақ азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, қызмет көрсету сапасын арттыруға және шаруашылық қызмет үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған жобаларды іс жүзінде іске асыруды қамтиды.

Өзбекстанда «Taraqqiyot» моделі (жоғарыны қараңыз) жергілікті экономикалық дамудың тек инфрақұрылым құрылысымен ғана емес, сонымен бірге осы инфрақұрылымды тиімді басқару процестерін институционалдық нығайтумен де байланысты екенін көрсетеді. Бұл жағдайда — сумен жабдықтау жүйелерін басқару берілетін жергілікті КҰЕҰ-дарды (Коммерциялық емес ұйымдарды) құрумен сипатталады. Бұл қауымдастықтардың ұйымдастырушылық дербестігін күшейтеді және ауылдық аумақтардың өмір сүру сапасы мен экономикалық жағдайын жақсарту үшін тікелей маңызы бар қызметті жергілікті басқару практикасын қалыптастырады.

8.5. Экономикалық тиімділігі бар инновациялар мен цифрлық шешімдер

ҰЕҰ үшін инновациялылық, ең алдымен, шешімді нақты топқа немесе аумаққа тезірек бейімдеу қабілеті ретінде маңызды. Мемлекеттік бағдарламалар әдетте ұзақ дайындықты, ресми процедураларды және әкімшілік жүйе арқылы ауқымды кеңейтуді талап етеді. ҰЕҰ кішігірім форматтан бастай алады: пилоттық қызмет, оқу курсы, тәлімгерлік моделі, цифрлық құрал, өндірістік алаң немесе жергілікті серіктестік. Егер мұндай тәжірибе нәтиже көрсетсе, ол мемлекеттік бағдарлама, әлеуметтік тапсырыс, бизнеспен серіктестік, донорлық қолдау немесе ұйымның дербес дамуы арқылы кеңірек қолданылып, ауқымы ұлғайтылуы мүмкін.

Аймақтық талдау мақсатында КЕҰ-ның экономикалық дамуға инновациялық үлесін шешімдердің төрт шартты түрі арқылы қарастыруға болады:

- жұмыспен қамту және дағдылар инновациялары – еңбек нарығына шығу үшін қосымша қолдауды қажет ететін мүгедектігі бар адамдарды, әйелдерді, жастарды және басқа да топтарды оқытудың, тәлімгерліктің, кәсіптік бағдар берудің, IT-дағдыларды дамытудың, еңбек арқылы интеграциялаудың жаңа моделдері;
- кәсіпкерлік және өндірістік моделдердің инновациялары – өзін-өзі жұмыспен қамтуды, әлеуметтік кәсіпкерлікті, шағын өндірістерді, сервистік бастамалар мен стартаптарды ұйымдастырудың жаңа тәсілдері, соның ішінде оқыту, менторлық, жабдықтармен қамтамасыз ету, нарыққа шығуды сүйемелдеу және жұмыс орындарын құру;
- технологиялық және цифрлық инновациялар – электрондық коммерция, қашықтықтан менторлық жасау, цифрлық сауаттылық, ассистивтік (көмекші) технологиялар, көмек көрсетудің, қызметтерді мониторингтеу мен үйлестірудің цифрлық құралдары;
- экологиялық және ресурстарды үнемдейтін инновациялар – шығындарды азайтатын, аумақтардың тұрақтылығын арттыратын және жергілікті дамудың жаңа моделдерін құратын «жасыл» шешімдер, климаттық бейімделу, энергия тиімділігі және ресурстарды үнемдеу практикалары.

Экономикалық өлшемде мұндай инновациялар бірнеше тиімділік түрлерін тудырады. Біріншіден, олар еңбек нарығына кіруі қиынырақ адамдар үшін жұмыспен қамтылу және өзін-өзі жұмыспен қамту мүмкіндіктерін кеңейтеді. Екіншіден, цифрлық және қашықтан көрсету форматтары арқылы білім, қызметтер мен консультацияларды алуға жұмсалатын шығындарды азайтады. Үшіншіден, олар оқыту, өндіріс, ассистивтік технологиялар және әлеуметтік кәсіпкерлік сияқты бағыттарды қамти отырып, әлеуметтік қызметтерді қолдаудың неғұрлым тұрақты үлгілеріне айналдыруға көмектеседі. Төртіншіден, егер мұндай инновациялар ресурстарды үнемдеумен, экологиялық шешімдермен, ортақ қызметтерді басқарумен немесе жергілікті құзыреттерді дамытумен байланысты болса, олар жергілікті экономиканың тұрақтылығын арттырады.

МЫСАЛ

Қазақстан: ITeachMe және ITMlab цифрлық оқытудан инклюзивті технологияларға көшу ретінде

Қазақстанда «ITeachMe» қоғамдық қоры жергілікті бастамадан мүгедектігі бар адамдар мен басқа да әлеуметтік осал топтардың цифрлық құзыреттерін дамытуға бағытталған білім беру платформасына айналды. Қордың бағдарламалары SMM, цифрлық digital-маркетинг, графикалық дизайн, копирайтинг, видеомонтаж және цифрлық коммуникацияларды қамтиды, ал оқыту кәсіби және икемді дағдыларды ұштастырады. Бес жылдық жұмыс барысында платформа 1 500-ден астам түлекті даярлап, 35-тен астам білім беру және әлеуметтік жобаларды іске асырды, ал түлектердің 90%-ы оқуды аяқтағаннан кейін жұмысқа орналасты. Келесі кезең – зағип пайдаланушыларға арналған «ақылды» көзілдіріктердің прототиптерін, сенсорлық интерфейстерді және басқа да цифрлық шешімдерді жасау үшін әзірлеушілерді, дизайнерлерді және пайдаланушыларды біріктірген ассистивті технологиялар инкубаторы – «ITMlab»-ты іске қосу болды. 2025 жылы 10 әзірлеушілер командасы жобаларды дамытуға 600 мың теңгеден (1 250 АҚШ доллары) гранттар алды, ал қорытынды презентациялар Astana Hub алаңында өтті. Бұл мысал ҰЕҰ-дардың инклюзияны, цифрлық дағдыларды, жұмыспен қамтуды және технологиялық кәсіпкерлікті қалай үйлестіре алатынын көрсетеді.

Қырғызстанда ҮЕҰ-ның экономикалық бағыттағы инновациялық тәжірибелері цифрлық сауаттылықты, электрондық коммерцияны, қашықтықтан менторлықты және кәсіптік оқытудың жаңа түрлерін дамытумен байланысты. Мысалдар қатарында – аз қамтылған үй шаруашылықтарын цифрлық платформаларды пайдалануға, соның ішінде қонақ үйлердің қызметтерін Booking.com сайтына орналастыруға үйрету; өңірлердегі кәсіпкер әйелдерді қашықтықтан сүйемелдеу; мүгедектігі бар жастардың IT-дағдыларын дамыту; өңірлік қолдау орталықтары арқылы кәсіпкерлер мен кеңесшілерді оқыту бар. Мұндай тәжірибелердің экономикалық мәні – бизнесті қолдаудың стандартты арналарын пайдалану қиынырақ түсетін адамдар мен аймақтар үшін нарықтарға, білімге және тәлімгерлікке қолжетімділікті кеңейтуде жатыр.

ҚОРЫТЫНДЫ

Орталық Азия елдерінің экономикалық дамуына үкіметтік емес ұйымдардың (ҮЕҰ) қосатын үлесі жұмыспен қамтуды, өзін-өзі жұмыспен қамтуды, кәсіпкерлікті, тұрақты қызметтерді, жергілікті инфрақұрылымды және қауымдастықтардың экономикалық белсенділігін дамытуға жағдай жасау арқылы көрінеді. Бұл үлес сектордың институционалдық үлесінен ерекшеленеді: мұнда ҮЕҰ-лардың өз ішіндегі жұмыс орындары немесе олардың төлейтін салықтары емес, ұйымдардың қызметі нәтижесінде бенефициарларда, жергілікті топтарда, халықтың осал санаттарында және белгілі бір аумақтарда пайда болатын өзгерістер маңызды болып табылады.

Өңірлік тәжірибе бұндай үлестің бірнеше тұрақты бағыттарын көрсетеді. Қырғызстанда ҮЕҰ кәсіпкерлік, қаржылық және цифрлық дағдыларды дамытады, өзін-өзі жұмыспен қамтуды және жергілікті инфрақұрылымды қолдайды. Қазақстанда әлеуметтік кәсіпкерлік, мүгедектігі бар адамдарды еңбекпен интеграциялау және өмірлік қиын жағдайдағы әйелдер үшін жұмыс орындарын құру тәжірибелері ерекше байқалады. Өзбекстанда қоғамдық басқару және қауымдастықтардың қатысуы арқылы ауылдық жерлерді сумен қамтамасыз етуді дамыту жарқын мысал болып табылады. Тәжікстанда экономикалық үлес әлеуметтік кәсіпкерлік, шалғайдағы қауымдастықтармен жұмыс істейтін сараптамалық және өңірлік желілер арқылы көрінеді. Түркіменстанда табыс әкелетін кәсіпорындар мен мүгедектігі бар адамдарды жұмыспен қамтудың оқу-өндірістік модельдері маңызды орын алады.

9. ҮЕҰ-ның әлеуметтік үлесі және қызметтерге қолжетімділікті қамтамасыз ету

Көптеген адамдар үшін ҮЕҰ-ның пайдасы өз бетінше немесе стандартты әкімшілік рәсімдер арқылы шешуі қиынға соғатын жағдайда көмек алудың практикалық мүмкіндігінен басталады. Бұл отбасындағы зорлық-зомбылық, мүгедектік, құжаттардың болмауы, кедейлік, көші-қон тәуекелі, әлеуметтік оқшаулану, ауыр ауру, құқықтық қорғаусыздық немесе отбасы ішіндегі дағдарыс болуы мүмкін. Мұндай жағдайларда ҮЕҰ адамның мұқтаждығын қолдау алудың түсінікті бағытына айналдыруға көмектеседі: алғашқы өтініш білдіру мен кеңес алудан бастап қызметке қол жеткізуге, құқықтарды қорғауға, құжаттарды қалпына келтіруге, оңалтуға, дағдарыстық көмекке немесе әлеуметтік қолдау жүйесіне қосылуға дейін жәрдемдеседі.

ҮЕҰ-лардың әлеуметтік рөлі әсіресе мемлекеттік мекемелерге сенімсіздік, қоғамдық стигма, (таңба басу) ақпараттың жеткіліксіздігі, қызметтердің шалғай орналасуы, отбасы мүшелеріне тәуелділік, құқықтық сауаттылықтың төмендігі немесе көмекке өздігінен жүгінуге қажетті ресурстардың тапшылығы сияқты факторлармен күрделенген топтар үшін аса маңызды. ҮЕҰ-дар адамның өмірлік жағдайына жақынырақ жұмыс істейді және мәселені кешенді түрде қарастыруға көбіне қабілетті: құқықтық мәселелерді, психологиялық жағдайды, қауіпсіздікті, құжаттардың болуын, табыс деңгейін, тұрғын үй жағдайын, денсаулықты, отбасылық қатынастарды және мемлекеттік қызметтерге қолжетімділікті бір мезгілде ескереді.

ҮЕҰ-ДЫҢ НЕГІЗГІ ӘЛЕУМЕТТІК ҮЛЕСІ

Адамның қажеттілігін көмек алудың нақты жолына айналдырады

Кеңес беру мен құқықтарды қорғаудан бастап оңалту мен қолдау жүйесіне қосуға дейін.

Ерекше осал және кедергілерге тап болатын адамдармен жұмыс істейді

Стигма, институттарға сенімсіздік, ақпараттандырудың төмендігі, қызметтердің қашықтығы және басқа да себептерге байланысты.

Жағдайды тұтастай қарап, бірнеше мәселені бір мезгілде шешуге көмектеседі

Құқықтық мәселелер, денсаулық сақтау, құжаттар, табыс, тұрғын үй, қауіпсіздік және отбасылық қарым-қатынастар.

ҮЕҰ-ДЫҢ МАМАНДАНДЫРЫЛҒАН ҚЫЗМЕТТЕРІ

Аутизмді бар балаларды қолдау

Мүгедектігі бар адамдарды қолдау

Зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерге дағдарыс қызметтері

Балалар үйінің түлектерін қолдау

Хоспис пациенттеріне көмек

Сирек кездесетін аурулары бар адамдарды қолдау

Қарттарға арналған қызметтер

Мигранттарға құқықтық және психологиялық көмек

ҮЕҰ жеке адам мен қолдау жүйесі арасында делдал ретінде әрекет етеді: құқықтарды түсіндіреді, құжаттарды рәсімдеуге көмектеседі, өтінімдерді сүйемелдейді және адамдарды мамандарға жолдайды.

ҮЕҰ-ДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК КӨМЕГІНІҢ МАҢЫЗЫ

Жеке адамдар мен отбасылар үшін

Мәселені шешуге, төзімділікті қалпына келтіруге және әлеуметтік шиеленісті азайтуға бағытталған алғашқы қадам.

Осал топтар үшін

Қиын өмірлік жағдайларда қолжетімділікке кедергілерді азайту және құқықтарды қорғау.

Мемлекет үшін

Әлеуметтік мәселелерді нысаналы шешу және қолдау жүйесіне түсетін жүктемені азайту.

ҮЕҰ көрсететін әлеуметтік көмек — қызметтерді қолжетімді әрі адамдардың өмірін қауіпсіз және төзімді ететін кәсіби, нысаналы және жан-жақты қолдау.

9.1. Әлеуметтік көмек және мамандандырылған қызметтер

ҮЕҰ-лардың әлеуметтік қызметтері жеке тәсілді, сенімді қарым-қатынасты және кәсіби мамандануды қажет ететін қажеттіліктердің негізінде қалыптасады. Бұл оларды алушылардың кең ауқымына арналған және стандартты рәсімдерге сүйенетін жаппай бағдарламалардан ерекшелейді. ҮЕҰ-дар көбінесе адамға бір ғана қызмет емес, өзара байланысты іс-шаралардың тұтас тізбегі қажет болатын жағдайлармен жұмыс істейді: консультация беру, қажеттіліктерді бағалау, маманға жолдау, мемлекеттік органдарға жүгінуге көмектесу, отбасын қолдау, оңалту қызметтері немесе одан да кейінгі сүйемелдеу мен байланыс орнату сияқты шараларды қамтиды.

Өңір елдерінде ҮЕҰ-лар әлеуметтік, оңалту, консультациялық, білім беру, медициналық-әлеуметтік, психологиялық және гуманитарлық қызметтер көрсетеді. Олардың рөлі әсіресе қосымша сүйемелдеусіз ұсынылатын стандартты қызметтер формальды түрде қолжетімді болғанымен, іс жүзінде оларға қол жеткізу қиын топтармен жұмыс істеуде айқын көрінеді. Мұндай жағдайларда ҮЕҰ-дар адам мен көмек көрсету жүйесінің арасындағы дәнекер ретінде әрекет етеді: құқықтарды түсіндіреді, құжаттарды рәсімдеуге көмектеседі, өтініш беру процесін сүйемелдейді, қажетті мамандарға бағыттайды, сондай-ақ отбасы, жергілікті қауымдастық және мемлекеттік құрылымдармен байланысты қолдап отырады.

Мұндай бағыттарға мыналар жатады: Мамандандырылған қызметтер өңірдегі әдеттегі көмек жүйесі әрдайым жеткілікті икемділікке немесе тар бейінді құзыреттілікке ие бола бермейтін әлеуметтік тауашаларда (нишаларда) пайда болады. Мұндай бағыттарға мыналар жатады:

аутизмі бар балаларға көмек көрсету;	хоспис пациенттеріне көмек көрсету;
мүгедектігі бар адамдарды қолдау;	сирек кездесетін аурулары бар адамдарды қолдау;
зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерге арналған дағдарыстық қызметтер;	қарт адамдарға арналған қызметтер;
балалар үйі түлектерін сүйемелдеу;	мигранттарға құқықтық және психологиялық көмек көрсету.

Бұл бағыттарда ҮЕҰ бенефициарлармен және олардың отбасыларымен күнделікті жұмыстан алынатын практикалық білімдерін жинақтайды.

ҮЕҰ-ның әлеуметтік көмегі мемлекет үшін де маңызды мағынаға ие, өйткені ол атаулылықты және алушымен тұрақты байланысты талап ететін қызметтерге деген қажеттіліктің бір бөлігін жабады. Мұндай көмек рәсімдердің күрделілігі, ақпараттың жеткіліксіздігі немесе жүгінуден қорқу салдарынан адамның қолдау жүйесінен тыс қалып қою қаупін азайтады. Отбасылар мен қауымдастықтар үшін бұл көбінесе тұрақтылықты қалпына келтіруге және әлеуметтік шиеленісті төмендетуге бағытталған алғашқы қадам болады.

МЫСАЛ

Қырғызстан: жартылай стационарлық әлеуметтік қызметтер

Қырғызстанда жартылай стационарлық әлеуметтік қызметтердің 72%-ын мемлекеттік емес жеткізушілер көрсетеді, олардың көпшілігі ҮЕҰ болып табылады. Мұндай қызметтерге мүгедектігі бар балаларға арналған даму орталықтары, дағдарыстық орталықтар, әлеуметтік-медициналық және әлеуметтік-психологиялық қызмет көрсету орталықтары, қарттарға арналған күндізгі орталықтар және осал топтарды қолдаудың басқа да нысандары кіреді. Бұл мысал жоғары әлеуметтік маңызға ие және алушылармен жұмысты неғұрлым икемді ұйымдастыруды талап ететін қызметтерді көрсетудегі ҮЕҰ-ның жүйелі рөлін көрсетеді.

9.2. Осал топтарды қолдау және қолжетімділік кедергілерін азайту

Осалдық кедейлікпен, мүгедектікпен, зорлық-зомбылықпен, жас ерекшелігімен, көші-қонмен, құжаттардың болмауымен, әлеуметтік стигмамен, шалғай елді мекендерде тұрумен немесе отбасының басқа мүшелеріне тәуелділікпен байланысты болуы мүмкін. Мұндай жағдайларда қызметтің формальды түрде болуы оған нақты қол жеткізуге кепілдік бермейді.

ҮЕҰ адаммен жеке жұмыс істеу арқылы бұл кедергілерді азайтуға көмектеседі, және мұндай тәсіл мекемелерге тікелей жүгінуге дайын емес немесе мәселені шешуді қай қадамнан бастау керектігін білмейтін адамдар үшін ерекше маңызды.

ҮЕҰ тарапынан көрсетілетін әлеуметтік көмек көбінесе бір ғана қызметпен шектелмейді, керісінше өзара байланысты іс-шаралар тізбегін қамтиды және уәкілетті мемлекеттік органдармен тығыз ынтымақтастықта, белгіленген хаттамалар мен мемлекеттік стандарттарды сақтай отырып жүзеге асырылады. Мұндай қызметтерге мәселені анықтау, кеңес беру, сүйемелдеу, мүдделерді қорғау, оңалту шаралары және қайта қолдау көрсету кіреді.

Өмірлік жағдайлардың кешенділігі ҮЕҰ рөлін ерекше айқындай түседі. Зорлық-зомбылықтан аман қалған әйел бір мезгілде баспанаға, құқықтық қорғауға, психологиялық көмекке, медициналық қолдауға, балаларды қорғауға және табыс көзін қалпына келтіруге мұқтаж болуы мүмкін. Мүгедектігі бар адам оңалтуға, ортаны бейімдеуге, білімге қол жеткізуге, құқықтық қорғауға және отбасының немесе қауымдастықтың көзқарасын өзгертуге мұқтаж болуы мүмкін. ҮЕҰ бұл элементтерді дәйекті практикалық көмекке біріктіруге қабілетті.

МЫСАЛ

Тәжікстан: әйелдер мен балалардың құқықтарын қорғау үшін цифрлық құралдарды енгізу

Тәжікстанда Қоғамдық бірлестіктер коалициясы Тәжікстан Республикасы Үкіметі жанындағы Әйелдер және отбасы істері жөніндегі комитетпен серіктестікте әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылық жағдайларын тіркеудің электронды жүйесін әзірледі және енгізді. Жүйе ұлттық деңгейде енгізілді; мемлекеттік қызметшілер мен әлеуметтік қызметкерлердің айтарлықтай саны цифрлық деректер базасымен жұмыс істеу дағдыларына үйретілді. Осылайша, ҮЕҰ зардап шеккендерге көмек көрсетіп қана қоймай, мәселені мемлекеттік мониторингілеу үшін технологиялық база құрды.

Психологиялық көмектің дербес маңызы бар, өйткені көптеген бенефициарлар ҮЕҰ-ға дағдарыс, қорқыныш, тығырыққа тірелу немесе ұзаққа созылған эмоционалдық шиеленіс жағдайында жүгінеді. Зорлық-зомбылықты, қанаушылықты, отбасылық жанжалды, ауыр ауруды, кемсітушілікті немесе әлеуметтік оқшаулануды бастан өткерген адамдар үшін мұндай қолдау сөйлесу үшін қауіпсіз кеңістік тудырады, жарақаттық тәжірибенің салдарын азайтуға және өз бетінше шешім қабылдау қабілетін қалпына келтіруге көмектеседі. Құқықтық, әлеуметтік және медициналық көмекпен ұштастыра отырып, ол қолдауды толыққанды етеді және адамның дағдарыстан шығу ықтималдығын арттырады.

Өзбекстанда МЕҰ (мемлекеттік емес ұйымдар) әйелдерге, мүгедектігі бар адамдарға, балаларға, аз қамтылған отбасыларға және көмекке мұқтаж басқа да топтарға заңдық және психоәлеуметтік қолдау көрсетеді. Мүгедектік саласында мұндай ұйымдар қайырымдылық логикасынан құқықтарды қорғауға, еңбекке қол жеткізуге, жұмыс берушілермен өзара іс-қимыл жасауға және мүгедектігі бар адамдардың қоғамдық өмірге белсенді қатысуына көшуге ықпал етеді.

МЫСАЛ

Түркіменстан: адам саудасына қарсы іс-қимыл жөніндегі жедел желі

Түркіменстанда «Ынам» қоғамдық ұйымы 15 жылдан астам уақыт бойы адам саудасына қарсы іс-қимыл бойынша жедел желі жүргізіп келеді. Жұмыс істеген уақыт ішінде **10 мыңнан** астам адам кеңес алды. Жедел желі ақпараттық, құқықтық және кеңестік көмекті ұштастырады, қанаушылық тәуекелдерін анықтауға және адамдарды әрі қарай қолдауға бағыттауға көмектеседі. Әлеуметтік үлес үшін бұл мысал ҰЕҰ-ның сенім мен жедел әрекет етуді талап ететін сезімтал мәселе бойынша көмекке қолжетімділікті қамтамасыз етуімен маңызды.

МЫСАЛ

Тәжікстан: адам саудасына қарсы іс-қимыл жөніндегі жедел желі

Тәжікстанда 20-дан астам ұйымды біріктіретін «Умед» желісінің қызметі адам саудасына қарсы іс-қимыл жөніндегі Ведомствоаралық жұмыс тобының жұмысына ««шалғай қыстақтардан жеткен үнін» енгізуге мүмкіндік берді. Мұндағы сапалы өзгеріс құқық қорғау органдары мен азаматтық қоғам арасындағы ынтымақтастықтың нығаюынан көрінді. Бұл өз кезегінде мемлекеттік іс-қимыл жоспарларын өзгертіп, оларды көші-қоншыларды қанау тәуекелдерінің алдын алу тұрғысынан неғұрлым нысаналы және тиімді етті.

МЫСАЛ

Өзбекстан: IshPlus.uz платформасы арқылы инклюзивті жұмысқа орналастыру

«Sharait Plus» МҰҰ 2021 жылы іске қосылған IshPlus.uz платформасы арқылы мүгедектігі бар адамдардың экономикалық интеграциясын дамытуда. Платформа жұмыс іздеушілерге кеңес алуға, дайындықтан өтуге және жұмыс табуға көмектеседі, ал жұмыс берушілерге – қызметкерлерді таңдауға және инклюзивті жұмысқа орналастыру мәселелері бойынша сүйемелдеу алуға жәрдемдеседі. Алғашқы алты айдың өзінде мүгедектігі бар 130-дан астам адам жұмысқа орналасты.

9.3. Дағдарыстық және оңалту қызметтері

ҰЕҰ-ның өңірдегі дағдарыстық және оңалту қызметтері ерекше маңызға ие, өйткені олар адам шұғыл, құпия немесе мамандандырылған көмекке мұқтаж болатын жағдайлармен байланысты. Бұл зорлық-зомбылық, адам саудасы, отбасылық дағдарыс, құжаттардан айырылу, мүгедектік, ауыр ауру, тәуелділік, заңмен қайшылыққа келу, үйсіздік немесе шұғыл араласуды және кейінгі қалпына келтіруді талап ететін басқа да жағдайлар болуы мүмкін.

Дағдарыстық көмек жоғары сезімталдығымен ерекшеленеді. Бұл жерде тек кәсіби құзыреттілік қана емес, сонымен бірге сенімділік, қауіпсіздік, жедел байланыс орнату мүмкіндігі, стандартты емес жағдайдағы адаммен жұмыс істеуге дайындық және көмектің бірнеше түрін үйлестіру қабілеті де маңызды. ҰЕҰ көбінесе адам қолдау сұрап жүгінетін алғашқы буынға айналады.

Оңалту қызметтері ұзақ мерзімді нәтижелерге бағытталған. Олар адамның дағдыларын, денсаулығын, дербестігін, әлеуметтік байланыстарын, білім алуға, еңбек етуге немесе қауымдастық өміріне қатысу қабілетін қалпына келтіруге көмектеседі. Мүгедектігі бар балалармен, ауыр сырқатқа шалдыққан адамдармен, зорлық-зомбылықтан зардап шеккендермен немесе қиын өмірлік жағдайға тап болған адамдармен жұмыс істеу кезінде оңалту көбінесе тұрақты сүйемелдеуді, отбасының қатысуын және қызметті қалпына келу барысының ерекшеліктеріне қарай икемді түрде бейімдеуді талап етеді.

ҰЕҰ-дардың дағдарыстық және оңалту бағытындағы жұмысы әлеуметтік қорғау жүйесі үшін де маңызды мәнге ие. Ол стандартты қызметтермен жеткілікті қамтылмаған топтарды анықтауға, неғұрлым атаулы (адрестік) көмек көрсету модельдерін сынақтан өткізуге және қолдаудың қандай түрлері ұзақ мерзімді қаржыландыруды немесе институционалдық деңгейде бекітуді қажет ететінін мемлекетке көрсетуге мүмкіндік береді.

МЫСАЛ

Қазақстан: азаматтық ынтымақтастық және дағдарысқа әрекет ету

«Кислород SOS» бастамасы COVID-19 пандемиясы кезінде Тараз қаласында медициналық оттегінің тапшылығына және көмек көрсету жүйесіне түскен шамадан тыс жүктемеге жауап ретінде пайда болды. Еркінділер (волонтерлер) оттегі баллондарын, дәрі-дәрмектер мен азық-түлікті жеткізіп, қарттарға, қозғалысы шектеулі азаматтарға және өзін-өзі оқшаулаудағы отбасыларға қолдау көрсетті.

Пандемияның өткір кезеңі аяқталғаннан кейін бұл бастама қоғамдық бірлестік ретінде тіркеліп, көмегін Жамбыл облысының аудандарына дейін кеңейтті. Ұйым мүгедектігі бар адамдарды, аз қамтылған отбасыларды, жекеменшік балалар үйлеріндегі балаларды және қарт азаматтарды қолдайды, сондай-ақ төтенше жағдайлар кезінде, соның ішінде қысқы борандар кезінде автожолдарда көмек көрсету жұмыстарына қатысады. Бұл мысал ҰЕҰ мен еріктілер бастамаларының жергілікті ресурстарды жедел жұмылдыра алатынын және дағдарыс жағдайларында қауымдастықтардың тұрақтылығын арттыруға ықпал ететінін көрсетеді.

МЫСАЛ

Қырғызстан: отбасылық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерге арналған дағдарыстық орталықтар

Қырғызстанда тұрмыстық зорлық-зомбылықтан жәбір көрген тұлғаларға арналған дағдарыс орталықтарының көпшілігі ҰЕҰ-дардың күш-жігерімен құрылған және жұмыс істейді. Мұндай орталықтар уақытша орналастыру орындарын, психологиялық көмек, әлеуметтік қолдау және қорғауға жүгіну кезінде көмек көрсетеді. Әлеуметтік тапсырыс механизмі арқылы мемлекеттік қолдау көрсету құпиялылықты және жәбірленушілермен мамандандырылған жұмысты талап ететін салада ҰЕҰ әлеуетін тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

МЫСАЛ

Өзбекстан: зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерге дағдарыстық көмек көрсету

Бибисора Арипованың жетекшілігімен құрылған «Рахмдиллик» МҰҰ (мемлекеттік емес ұйымы) Өзбекстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдерге арналған алғашқы дағдарыстық орталықтардың біріне айналды. Орталық әйелдер мен балаларға арналған орындар санын 4-тен шамамен 50-ге дейін ұлғайтып, уақытша баспана, медициналық, психологиялық, заңдық және әлеуметтік көмек көрсетеді. 1000-нан астам әйел оңалтудан өтті, соның ішінде мамандықтар мен қолөнерге үйреніп, өзін-өзі жұмыспен қамтуға қолдау алды.

Қазақстанда ҰЕҰ тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерге, өмірлік қиын жағдайдағы отбасыларға, аутисті бар балаларға, балалар үйінің түлектеріне, қарт адамдарға және хоспис пациенттеріне дағдарыстық және мамандандырылған көмек көрсетуге қатысады. Мұндай қызметтер мұқтаждықтарды жеке бағалауды, пәнаралық жұмысты және адаммен немесе отбасымен тұрақты байланысты талап етеді.

Түркіменстанда қоғамдық ұйымдар ымдау тілі (сурдоаударма) қызметтерін көрсетеді, мүгедектігі бар адамдарды оңалтумен және еңбекке бейімдеумен айналысады.

9.4. Бенефициарлардың мүмкіндіктері мен өмір сүру сапасының өзгеруі

ҰҰҰ-ның әлеуметтік үлесі көмек алғаннан кейін адамның жағдайында болатын өзгерістермен байланысты: қауіпсіздіктің қалпына келуі, құқықтарға қол жеткізу, денсаулықтың жақсаруы, оқшауландудың төмендеуі, жаңа дағдарыстан шығу дағдыларының пайда болуы, дербестіктің артуы, әлеуметтік байланыстардың кеңеюі және қауымдастық өміріне қатысу.

Көптеген бенефициарлар үшін ҰҰҰ көмегі өмірлік жағдайдың тұрақты өзгеруіне бағытталған «бастапқы нүктеге» айналады. Құқықтық кеңес беру құжаттарды қалпына келтіруге немесе тиісті қолдауды алуға алып келуі мүмкін. Психологиялық көмек адамға дағдарыстан шығуға жәрдемдеседі. Оңалту қызметі мүгедектігі бар баланың немесе ересек адамның дербестігін арттыра алады. Оқыту және тұрақты қолдау жұмыспен қамтылуға, білім алуға немесе әлеуметтік интеграцияға жол ашады.

Мұндай өзгерістер көбінесе біртіндеп қалыптасады. Бір ғана қызмет бүкіл мәселені сирек шешеді, бірақ жүйелі жұмыс, ұйымға деген сенім және мемлекеттік қолдау механизмдерімен байланыс адамның немесе отбасының өмірлік траекториясын өзгерте алады. Сондықтан әлеуметтік үлесті бағалау тек көрсетілген қызметтердің көлеміне ғана емес, өзгерістердің сапасына да назар аударуды талап етеді.

ҰҰҰ-ның әлеуметтік үлесін жалпы бірыңғай көрсеткіштер жиынтығына келтіруге болмайды, өйткені қызметтермен қамту деңгейі адам өміріндегі өзгерістердің тереңдігін әрдайым көрсете бермейді. Дегенмен, жұмыстың ауқымын түсіну үшін сандық бағдарлар маңызды: олар кеңес, қызмет немесе қолдау алған адамдардың санын, құрылған сервистердің, дайындалған мамандардың, еріктілердің, жұмыс орындарының немесе жұмыс істеп тұрған орталықтардың санын көрсетеді.

Өңір елдерінде сандық деректердің әртүрлі типтері қолжетімді. Кейбір көрсеткіштер бенефициарларды тікелей қамтуды білдірсе, басқалары – қызмет көрсету инфрақұрылымын, ал үшіншілері – көмектің кадрлық немесе еріктілер базасын көрсетеді. Бұл деректер елдер арасында әрдайым салыстырмалы бола бермейді, бірақ олар ҰҰҰ-ның әлеуметтік үлесінің практикалық және өлшенетін көрінісі бар екенін дәлелдейді.

ҚОРЫТЫНДЫ

ҰҰҰ-ның Орталық Азия елдеріндегі әлеуметтік үлесі адамдардың осалдықпен, тәуекелдермен, құқықтардың бұзылуымен немесе қолдау сұрап өз бетінше жүгіну мүмкіндіктерінің шектелуімен байланысты жағдайларда көмекке, қызметтерге және қорғауға практикалық қол жеткізуі арқылы қалыптасады. ҰҰҰ адамдарға алғашқы проблемадан нақты шешімге дейінгі жолдан өтуге көмектеседі: кеңес беру, қызмет көрсету, құжаттар, қорғау, оңалту, қауіпсіз орналастыру немесе әлеуметтік көмек жүйесіне қосылу.

Өңірлік тәжірибе ҰҰҰ-ның әлеуметтік үлесінің бірнеше тұрақты сипаттамалары бар екенін көрсетеді. Ол атаулы (адрестік), өйткені адамның нақты өмірлік жағдайына бағытталған. Ол кешенді, өйткені құқықтық, психологиялық, әлеуметтік, оңалту және кеңес беру көмегін біріктіреді. Ол сенімділікке негізделген, өйткені көптеген бенефициарлар сезімтал және дағдарыстық жағдайларда қолдау сұрайды. Ол қамту ауқымы бойынша өлшенуі мүмкін, бірақ оның тереңірек нәтижелері адамдардың өмір сүру сапасының, дербестігінің және қорғалуының өзгеруімен байланысты.

ҰҰҰ-ның әлеуметтік үлесін одан әрі күшейту үшін тұрақты қаржыландыру, мамандандырылған қызметтерді мемлекеттік жүйелерде тану, әлеуметтік тапсырысты дамыту, нәтижелерді сапалы бағалау және сәтті модельдерді әлеуметтік саясат практикасына неғұрлым жүйелі түрде енгізу маңызды.